

21. Osmanlı Nesir Geleneğinde Hatime¹

Mustafa Yasin BAŞÇETİN²

APA: Başçetin, M. Y. (2024). Osmanlı Nesir Geleneğinde Hatime. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 424-464. DOI: <https://zenodo.org/record/13337693>

Öz

Mensur eserler, klasik Türk edebiyatının önemli edebî ürünlerindedir ve bu eserlerin hatime bölümleri, müelliflerin manevi, kültürel, sosyal ve edebî değerlendirmeler yaparak eserlerini sonlandırdıkları kısımlardır. Hatime bölümlerinde genellikle eserin yazılış amacı ve şekli, Allah'a ve peygamberlere şükür ve dua, Hz. Peygamber'e salat u selam, padişahlara ve önemli şahsiyetlere övgü ve dua, eserin kaynakları ve içeriği hakkında bilgi, okuyuculardan dua ve hoşgörü talebi, hataların düzeltilmesi ve esere müdahale edilmemesi gerektiği, eserin tamamlanma tarihi ve yeri gibi konular işlenir. Bu araştırma, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar çeşitli türlerde kaleme alınmış yaklaşık 180 eseri inceleyerek, tespit edilen 100'e yakın mensur eserin hatime bölümlerini analiz etmektedir. Çalışma, farklı yüzyıllarda ve türlerdeki eserlerin hatime bölümlerini karşılaştırarak bu bölümlerdeki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca, hatimeler bağlamında Osmanlı nesir geleneğinin anlaşılmasını amaçlayan çalışma, bu bölümlerin tarihsel ve kültürel bağlamını irdeleyerek Osmanlı nesir geleneğinde eserlerin nasıl sona erdirildiğine dair önemli bilgiler vermektedir. Bu kapsamda, hatimelerin yapısal özellikleri ve içerikleri derinlemesine incelenmiştir. Yapılan analizler, hatimelerde sıkça rastlanan temaları ve bu temaların dönemler arası değişimlerini ortaya koymaktadır. Böylece, Osmanlı dönemi yazarlarının eserlerini sonlandırırken nasıl bir söylem ve yaklaşım benimsediklerine dair bilgiler aktarmaktadır. Bu çalışma, hatimeler bağlamında Osmanlı nesir geleneğinin anlaşılmasını amaçlamakta ve hatimelerin yapısal özelliklerinin yanı sıra bu bölümlerde işlenen konuların tarihsel ve kültürel bağlamını anlayarak Osmanlı nesir geleneğine yönelik önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, nesir, belagat, hüsn-i hatime, hatime.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %19

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 06.06.2024-**Kabul Tarihi:** 20.08.2024-**Yayın Tarihi:** 21.08.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13337693>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlüme

² Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, / Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature (Ankara, Türkiye), mybasçetin@aybu.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-1771-0223>, **ROR ID:** <https://ror.org/05ryem72>, **ISNI:** 0000 0004 0454 9762 **Crossref Funder ID** 501100014801

Epilogue in the Ottoman Prose Tradition³

Abstract

Prose works are important literary products of classical Turkish literature, and the conclusion sections of these works are the parts where the authors conclude their works by making spiritual, cultural, social and literary evaluations. In these sections, topics such as the purpose and method of writing the work, gratitude and prayer to Allah and the prophets, salutation and prayer to the Prophet, praise and prayer to the sultans and important personalities, information about the sources and content of the work, request for prayer and tolerance from the readers, correction of mistakes and the need not to interfere with the work, the date and place of completion of the work are usually covered. This study examines approximately 180 works written in various genres from the eighteenth to the nineteenth centuries, and analyzes the conclusion sections of nearly 100 prose works. The study aims to reveal the similarities and differences in these chapters by comparing the epilogues of works from different centuries and genres. In addition, the study aims to understand the Ottoman prose tradition in the context of epilogues and provides important information on how works were concluded in the Ottoman prose tradition by examining the historical and cultural context of these sections. In this context, the structural features and contents of the epilogues are analyzed in depth. The analyses reveal the themes that are frequently encountered in the epilogues and the changes in these themes between periods. Thus, it provides information on what kind of discourse and approach Ottoman period authors adopted while concluding their works. This study aims to understand the Ottoman prose tradition in the context of epilogues and provides important insights into the Ottoman prose tradition by understanding the structural features of epilogues as well as the historical and cultural context of the topics covered in these chapters.

Keywords: Classical Turkish literature, prose, rhetoric, tradition, gracious end, epilogue.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 19
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 06.06.2024-**Acceptance Date:** 20.08.2024-
Publication Date: 21.08.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13337693>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

İslami geleneğe, yazılı eserlerin başlangıcı ve sonu, belirli dinî ifadelerle süslenir. Bu durum, İslam edebiyatının özgün ve ayırt edici bir özelliği olarak karşımıza çıkar. Kuran-ı Kerim'in besmeleyle başlaması, İslami eserlerde de bu geleneğin benimsenmesine yol açmıştır. Bu geleneğe uygun olarak İslami eserlerin başlangıcında Allah'ın adı anılarak esere kutsallık ve bereket katıldığı düşünülür. Besmelenin ardından gelen hamdele, Allah'a şükür ve övgü sunmanın bir ifadesidir. Bu, sanatkârın eserini Allah'ın yardımı ve inayetiyle yazdığını kabul etmesi ve Allah'a şükran duygularını ifade etmesidir. Ayrıca, salvele ifadesi de Hz. Muhammed'e salat u selam gönderme amacı taşır. Bu şekilde sanatkâr; eserinin manevi değerini artırmayı, Allah'a ve Hz. Peygamber'e olan bağlılığını ifade etmeyi amaçlar.

Kur'an tilavetinden sonra genellikle dua mahiyetindeki şu ayetlerle bitirilir: “*Subhane rabbike rabbi'l-izzeti amma yasifun ve selamun ale'l-murselin ve'l-hamdu lillahi rabbi'l-âlemîn*” (Sâffât: 180-182).⁴ Bu ayetler, Allah'ın yüceliğini ve benzersizliğini vurgular, peygamberlere selam gönderir ve yine Allah'a hamd ile sona erer. Bu anlayış, Doğu edebiyatı geleneğinde de eserlerin başı ve sonunun belirli dinî ifadelerle tezyin edilmesi ve bu ifadelerin birer gelenek hâline gelmesiyle kendini gösterir. Nitekim Muhammed Râif Efendi (öl. 1265/1849)'nin *Şerhu Nazmî'l-Leâlî* adlı eserinin hatimesinde aynı Kur'an ayetlerinin zikredildiği görülür (Güler, 2023, s. 243). Eserlerin besmeleyle başlaması ve Allah'a hamd ve Peygamber'e salat u selam ifadeleriyle sona erdirilmesi yazarların eserlerine dinî bir derinlik katmak, okuyucularıyla manevi bir bağ kurmak ve eserlerinin İslami gelenekle örtüşmesini sağlamak amacıyla gerçekleştirilir. Bu gelenek, eserlerin hem manevi bir değer taşımasını sağlar hem de okuyuculara eser boyunca bir hatırlatma ve yönlendirme sunar. Yazarın Allah'a hamd etmesi ve Peygamber'e salat u selam göndermesi, eserin yazılış amacının sadece edebî olmadığını, aynı zamanda dinî ve manevi bir sorumluluğun da parçası olduğunu ifade eder. Bu şekilde, eserler sadece bilgi ve estetik sunmakla kalmaz, aynı zamanda okuyucuların manevi dünyasına da hitap eder ve onlara dinî değerleri hatırlatır. Bu uygulama, İslam edebiyatında eserlerin bütünselliğini ve tesirini artıran önemli bir unsurdur.

Klasik belagat geleneğinde, edebî eserlerin başlangıcı ve sonu, eserin bütünlüğünü ve etkisini belirleyen önemli bölümlerdir. Bu bağlamda, eserin başlangıç kısmı olan “Mukaddime” ve son kısmı olan “Hâtîme” özellikle dikkat çeker. Mukaddime, eserin giriş kısmını oluşturur. Bu bölümde eserin adı, yazılış sebebi, konusu, amacı, önemi, başlıca bölümleri ve içeriği gibi unsurlar detaylandırılır. Ayrıca eserin kime ithaf edildiği, yazım sürecinde karşılaşılan güçlükler ve yazarın bu süreçteki deneyimleri de mukaddime bölümünde yer alır (Durmuş, 2020, s. 115). Mukaddime, okuyucuya eserin ne hakkında olduğu, neden yazıldığı ve hangi amaçlara hizmet ettiği hakkında bilgiler sunarak okuyucunun eseri daha iyi anlamasını sağlar. Aynı zamanda sanatkârın niyetini ve eserini kaleme alırken karşılaştığı zorlukları paylaşması, okuyucuyla bağ kurmasını sağlar. Eserin son kısmı olan hatime ise, eserin bir nevi kapanış bölümüdür. Bu bölümde eserin özetine ve sonuçlarına yer verilir (Sami, 1317, s. 565). Böylece okuyucuya eserin ana fikirleri ve mesajları yeniden hatırlatılır. Hatime, eserin başında sunulan fikirlerin ve temaların pekiştirilmesi, bütünsel bir değerlendirmesinin yapılması ve okuyucunun eserden alması gereken derslerin vurgulanması açısından büyük önem taşır. Hatime, eserin nihai anlamını ve yazarın vermek istediği mesajları net bir şekilde ortaya koyar. Bu durumda mensur eserlerin mukaddimeleriyle hatimelerinin hamdele, salvele, methiye, müelliflerin acizlik ve tevazu ifadeleri, eserin telif sebebi, eserin ismi, okuyucudan dua beklentisi vs. hususlarda benzerlik gösterdiği görülür (İstek ve Türklü, 2017).

⁴ Kur'an ayetlerinin yazımı, çevirileri, sure ve ayet numaraları için “<https://kuran.diyinet.gov.tr/>” internet adresinden faydalanılmıştır.

Belagat ve edebiyat geleneğinde, eserlerin başlangıç ve son kısımlarına verilen bu önem, eserin okuyucu üzerindeki etkisini artırmaya yönelik bir uygulamadır. Mukaddime, okuyucuyu esere hazırlar; hatime ise eserin bıraktığı izlenimi pekiştirir ve okuyucunun eserden aldığı mesajları netleştirir. Klasik edebiyat geleneğinde, nazım veya nesir türündeki eserlerin güzel bir üslupla başlaması ve konuyu ilgi çekici bir şekilde sunması “berâat-i matla’, hüsn-i ibtidâ, hüsn-i iftitâh” gibi adlarla anılır (Hacımuftuoğlu, 1992, s. 470). Benzer şekilde, eserin ortasında farklı konuları güzel bir bağ kurarak birleştirebilmek de bir sanat olarak kabul edilmektedir. Edebî eserlerin sonu da büyük önem taşır. Güzel ve etkili bir son, eserin noksanlıklarını unutturarak bütününe güzellik katar. Aksine, zayıf ve etkisiz bir son, önceki güzellikleri de unutturabilir. Sözün uygun bir nükte, fıkra, vecize, teşbih, temsil, atasözü veya dua ile bitirilmesi “hüsn-i hatime, hüsn-i hitâm, hatime, intihâ, maktâ, hüsn-i maktâ” olarak adlandırılır. Bu bağlamda, eserin son sözünün mükemmel olması ve adeta onu kilitlercesine geriye baktırmayacak şekilde olması “berâat-i maktâ, ahsen-i intihâ” olarak nitelendirilir. Usta yazarlar ve şairler, genellikle eserlerini dua veya klişe ifadelerle bitirmeyi bir zayıflık olarak görürler, ancak konusu büyük kişilerle ilgiliyse sözün dua ile bitmesini uygun bulurlar (Durmuş, 2000, s. 346). Salâhaddîn-i Uşşâkî (öl. 1197/1783), *Tercüme-i Hizânetü’l-edeb* adlı eserinde, “hüsnü’l-hitâm”, “hüsnü’l-makta” ve “hüsnü’l-hatime” olarak isimlendirilen, eserlerin güzel bir şekilde sonlandırılmasının hem nazım hem de nesir sanatçıları için zorunlu olduğunu belirtmiştir (Kaçar vd., 2020, s. 333). Yani Uşşâkî, edebî metinlerin son kısmına özen gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İslami gelenekte hayatın hüsn-i hitamla sona ermesine önem verildiği gibi eserlerin de güzel, etkili ve mükemmel bir şekilde bitirilmesi, sanatkarlar için bir sorumluluk olarak görülmüştür. Böylece, okuyucunun zihninde bırakılan son izlenim de güçlü olacaktır.

Manzum metinler ekseninde özellikle mesnevilerin hatime bölümleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. İsmail Ünver’in “Mesnevî” (1986) başlıklı yazısında ve Ahmet Kartal’ın “Türkçe Mesnevilerin Tertip Özellikleri” başlıklı makalesinde (2001) mesnevilerin hatime bölümlerinin başlıkları ve bu bölümlerde işlenen konuları 10 madde hâlinde sıralamıştır. Yine Kartal, *Doğu’nun Uzun Hikâyesi-Türk Edebiyatında Mesnevî* adlı çalışmasında mevcut maddelere üç yeni madde daha ekleyerek 13 madde hâlinde şairlerin değindikleri konuları belirtmiştir (2018). Doğrudan hatime bölümlerinin ele alındığı çalışmalardan “Mesnevîlerin Dîbâce, Sebeb-i Te’lif ve Hâtîme Bölümlerinde Edebiyat Eleştirisi” başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinde Fazile Eren Kaya mesnevilerin sebeb-i telif ve hatime bölümlerini incelemiştir. XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan dönem içerisinde kaleme alınan, kırk altı şaire ait 62 mesnevi üzerinden şairlerin bu bölümlerde yer alan ifadeleri edebiyat eleştirisi açısından incelenmiştir (2010). Rıfat Kütük ve Lokman Turan’ın kaleme aldıkları “Mesnevîlerin Sebeb-i Te’lif ve Hatime Bölümlerini Türk Edebiyatı Tarihi Kaynağı Olarak Okumak” başlıklı kitap bölümünde, mesnevilerin bu bölümlerinden çeşitli örnekler verilerek bu bölümlerin edebiyat tarihine dair bilgiler içermekle birlikte bu bilgilere dikkatli yaklaşılması gerektiğini ifade etmektedir (2011). Özlem Batğı Akman, “15. Yüzyıl Mesnevilerinin Hatime Bölümleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme” başlıklı makalesinde, 15. yüzyıl mesnevilerinin hatime bölümlerinde şairlerin sundukları bilgilerin edebiyat tarihine nasıl katkılar sağladığını ortaya koymaya çalışmış ve sonuç kısmında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmıştır (2023). Mensur metinlerin hatime bölümleri herhangi bir ilmî çalışmada ele alınmamıştır.

Yaptığımız çalışmada, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar çeşitli türlerde kaleme alınan 180 civarı eser taranmış olup tespit edilen 100’e yakın mensur eserin hatime bölümleri incelenmiştir. Bunun sebebi farklı yüzyıllarda ve farklı türlerdeki eserlerin hatime bölümlerini görebilmektir. Bu şekilde hatimelerde işlenen konular, bu bölümler aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları düşünülerek hatime bölümlerinin değerlendirmeleri yapıldıktan sonra ilgili hatimenin yer aldığı eserin kaynağı belirtilmiş olup sadece şekli unsurlarla alakalı hususlarda

hatimelerden metin örnekleri verilmiştir.

1. Müstensihlerin Yazdıkları Hatime Benzeri Kayıtlar

Hatime bölümleri, müstensihlerin kaleme aldıkları ferağ, ketebe ve istinsah kaydı olarak bilinen kayıtlarla karıştırılmamalıdır. Bazı müstensihler bu kısımlarda hatimelerle benzer konulara değindikleri ve bu kayıtları oldukça sanatkârane bir üslupla kaleme aldıkları için müellifin kaleme aldığı zannedilebilir. Esere ve müellife ait olmadığı için bunlar hatime olarak değerlendirilmemiştir. Bu kayıtların anlaşılmasında başlıkta yer alan “ketebe” veya “tenkîh” gibi müstensihe işaret eden fiiller ayırt edici unsurlardır. Ayrıca bu kayda dair düşürülen tarihlerin eserin telifinden sonra olması da önemli bir işarettir. Öte yandan bu kayıtlarda anlatılanlardan, müstensihin kendi ismini zikretmesinden ve müelliften bahsediliş şeklinden bu kısımların müstensihler tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır:

Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657)’nin *Takvîmü’t-Tevârih*’inde “Hâtîme Fenn-i târîhe müteallik umûr-ı külliye ve ekseriyye kâbilinden bazı fevâid zikrindedir” başlıklı uzunca bir hatimeden sonra “Hâtîmetü’l-hâtîme” başlıklı kısım, müstensih tarafından kaleme alınmıştır. Bu kısımda, Kâtip Çelebi’nin ömrünün sonlarına yaklaştığı bir dönemde tarih kitaplarını inceleyerek özetleyip yeni bir eser oluşturduğu belirtilir. Bu yeni eser üç bölümden oluşmakta ve bin sene boyunca olan olayları içermektedir. *Takvîmü’t-Tevârih* adlı eser, iki nüsha hâline getirilmiştir. Kâtip Çelebi’nin bu eserinin Allah tarafından verilen ilham ve O’nun lütfuyla yazıldığı, tarih konusunda bilgili olanlar için önemli bir kaynak olduğu vurgulanır. İstifade edenlerden hayırla yâd etmeleri istenirken yeni başlayanlar için bile faydalı olabileceği ifade edilir. Son olarak müstensih, gelenekselleşmiş tevazu ifadeleriyle eserin istinsahının 1073’te tamamlandığını belirtir ve eseri bitirir (Başar, 2021, s. 272, 273).

Şem’î (öl. 1011/1602-1603 [?])’nin *Şerh-i Mesnevî*’sinin sonunda yer alan ferağ kaydı, müstensihin kaleme aldığı bir bölümdür. Bu bölümdeki mensur kısımda nüshanın tamamlanma tarihi, müellifin kimliği ve okuyucudan hayır dua talebi yer almaktadır. Farsça manzum kısımda ise müstensihin kendi yetersizliğini itiraf etmesi, okuyucudan dua talep etmesi, Allah’tan affedilme talebi ve nüshanın tamamlanmasından dolayı Allah’a şükretmesi gibi hususlar hatimelerde işlenen konularla benzerlik göstermektedir (Yilter, 2016, s. 2004, 2005).

Abdülbâkî Ârif Efendi (öl. 1125/1713)’nin *Siyer-i Nebî*’sinde müstensih Fâiz el-Hüseynî tarafından kaleme alınan “Bâis-i Tenkîh-i Kitâb-ı Şerîf” başlıklı ferağ kaydı üslup olarak oldukça sanatkârane bir biçimde kaleme alınmıştır. Bu kısımda eserin sayfalarının ayrı ve dağınık bir şekilde kalmış olduğu, İbrahim Paşa’nın emriyle bu değerli incilerin düzenlenerek bir araya getirilmesi ve yazıya dökülmesinin fakir kul Fâiz el-Hüseynî eliyle yapıldığı ve bin yüz kırk yedi Receb ayında, Allah’ın yardımıyla tamamlandığı belirtildikten sonra Cenâb-ı Hak’tan bu kıymetli eserin toplanmasına vesile olan zatın ve onu dinleyenlerin her iki dünyada da mutluluğa ulaşması ve Hz. Peygamber’in şefaatine nail olmaları için dua edilmiştir (Yağcı, 2022, s. 335).

Seyf-i Sarâyî (öl. 796/1394’ten sonra) tarafından kaleme alınan *Gülistân Tercümesi*’nde “Şî’r” başlığı altında yer alan manzum kısım son beyte kadar hatime bölümüdür. Bu kısımda Seyf-i Sarâyî’nin, eseri bu dünyaya yadigar olarak bırakıp gittiği belirtilmiştir. Bu bölümde okuyucuya yönelik nasihatler yer almakta olup eserdeki öğütlerin dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. İyi niyetle yapılan işlerin cennette güzelliklerle karşılık bulacağına işaret edilmektedir. Eserin, Hicrî 793/1391 senesinin şevval ayının başlarında tamamlandığı belirtilmiştir. Ayrıca zamanın hızlı geçtiğine ve hayatın kısalığına dair düşünceler de dile getirilmiştir. Metinde, kâmil olanların kusur aramayacağı ancak kusurlu kişilerin

kusurları görmeye meyilli olduğu ifade edilmektedir. Dua mahiyetindeki son kısımda ise, müstensih Allah'tan; kendisini dua ile ananları isteklerine kavuşturmasını, eserin kâtibine (kendisine) merhamet etmesini ve Seyf-i Sarâyî'nin ismini zikrederek eserini yadigâr bıraktığını ve onun günahlarının bağışlanmasını niyaz etmektedir (Karamanlıoğlu, 1989, s. 177).

II. Mahmut (öl. 1255/1839)'un eşi Hoşyar Kadın (öl. 1275/1859) tarafından kaleme alınmış olan *Siyer-i Nebî ve Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-ı Güzân*'in sonunda "Hikâyet" başlığı altında yedi beyitlik tarih manzumesi yer almaktadır. Bu manzumede Hoşyar Kadın'ın hac yolculuğuna çıktığı, hac vazifelerini eksiksiz yerine getirdiği fakat dönüş yolculuğunda Cidde şehrinde 1275/1859 tarihinde vefat ettiği ve oraya defnedildiği anlatılmaktadır. Müstensih tarafından kaleme alındığı anlaşılan bu tarih manzumesi, Hoşyar Kadın'ın hayatının bir özetini sunmaktadır (Kırımlı, 2019, s. 216).

Balıkesirli Râsîh Ahmed Bey (öl. 1144/1731)'in *Bülgatü'l-Ahbâb* adlı eserinin hatime görünümündeki kısmının müstensih tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu kısımda Râsîh Bey'in ilmî, edebî ve sosyal kişiliği hakkında bilgiler verilmektedir. *Bülgatü'l-Ahbâb* adlı eserin müellifi olarak Ahmed Efendi tanıtılmıştır. Anadolu'daki Balıkesir kasabasından geldiği ve Râsîh Bey olarak bilindiği belirtilmiştir. İlim ve irfan sahibi bir aileden geldiği ve yüksek makamlarda bulunduğu ifade edilmiştir. Şiirleri ve sözleri halk arasında beğeniyle karşılanmış ve ün kazanmıştır. "Üstüne" redifli gazeliyle tanınan şairin eseri, *Safâyî Tezkiresi*'nde başka bir Râsîh'e ait olarak kaydedilmiş ve bu hata, Sâlim Efendi (öl. 1156/1743)'nin tezkiresinde düzeltilmiştir. Zağanos Paşa sülalesinden geldiği, sarayda yetiştiği ve ileri yaşlarında göz hastalığına yakalandığı, yaşının yüzden fazla olduğu belirtilmiştir. Ziyaretine gelenlere çıkmadığı ve inzivada yaşadığı ifade edilmiştir. 1190 tarihinde bir ziyaret sırasında, Haşmet Efendi'nin Râsîh Bey'i ziyaret ettiği ve hayır duasını aldığı anlatılmıştır. 130 yaşını geçtiği ve dua kabul eden bir bilge olarak tanındığı belirtilmiş ve bu bilgilerin hayırlı bir vesile olması amacıyla yazıya geçirildiği ifade edilmiştir (Önler, 2021, s. 262-263).

Şeyh İmam Busîrî (öl. 695/1296 [?])'nin *Kaside-i Bürde'sine* Mustafa b. Ahmed el-Bosnevî tarafından şerh olarak kaleme alınan *Zübdetü's-Şürûhi't-Türkiyye*'nin Arapça ferağ kaydında mütercim olarak zikredilen Abdurrahman bin Yusuf eserin müstensihidir. Kendisini mütercim ve eseri de tercüme olarak niteleyen müstensih kendisini kullarının en aşağısı, çok günahkâr ve pişman olanlardan biri olarak tanımlar. Rabbinden, unuttuklarından veya hatalarından dolayı kendisini sorumlu tutmamasını istemektedir. Allah'a ve Hz. Peygamber'e hamd ve minnet sunmuştur. Kasidenin tercümesini Allah'ın yardımıyla tamamladığını belirterek isminin Abdurrahman bin Yusuf olduğunu belirtmiştir. Kendisi, anne-babası ve bütün müminler için mağfiret diledikten sonra eserin H. 1138'in receb ayında tamamladığını belirterek eseri sonlandırmıştır (Gökgöz, 2021, s. 110).

2. Mensur Eserlerin Hatime Bölümlerinin Başlıkları

Osmanlı nesir geleneğinde hatime bölümlerinin, ana metinden Arapça veya Farsça tamlamalarla kurulmuş başlıklarla ayrıldığı görülür. Öte yandan bazı eserlerde hatime bölümü bulunmamaktadır. Bu tür eserler bazen eserin tamamlandığını ifade eden "temmet" ve "temme" gibi kısa ifadelerle bazen de Arapça kısa bir dua ile sona erer. Eserlerin hatime bölümlerinde müellifin adı, eserin adı, eserin türü, eserin yazılış tarihi, eserin içeriği, padişah ve diğer memduhlar, nasihat, dua, şükür ve eserin tamamlanması bağlamlarında büyük oranda Arapça-Farsça tamlamalarla oluşturulmuş isimlendirmeler kullanılmıştır. Hatime bölümlerinde kullanılan bu başlıklar şöyledir:

Abdullâh b. Mustafa Elbistânî (öl. 1210/1795) - *Müntehâb-ı Şemâilü'n-Nebeviyye*: Duâ ve Münâcât li-

Câmîî'l-Hilyeti'ş-Şerîfeti Abdullâh bin Mustafa el-Elbistânî Setterallâhu Uyûbehümâ Yevme'l-Cezâi

Abdurrahmân Gubârî (öl. 974/1566) - *Mesâhâtnâmesi*: Gazel-i Temennî

Abdülbâkî Ârif Efendi (öl. 1125/1713) - *Siyer-i Nebî*: Tetimme

Abdülmecid b. Nâsuh Tosyevî (öl. 887/1482) - *Matlab-ı A'lâ*: Hâtimetü'l-kitâb

Ahdî (öl. 1002/1593-94) - *Gülşen-i Şuarâ*: Hâtîme-i Kelâm

Alî - *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-nigîn*: Hâtîme-i Kitâb Der-Sitâyîş-i Hazret-i Pâdişâh-ı İslâm Halledallâhu Hilâfete-hû ilâ-Yevmi'l-Karâr ve Eyyede'l-Mevlâ bi-Teyîdi'n-Nasri ve Demmerâ A'dâhu bi-Hakki'l-Kurân

Âşık Muhammed b. Ömer el-Hanefî - *Hulâsatü'l-Ahbâr*: Tezyîl

Azmî Pîr Mehmed (öl. 990/1582) - *Enîsü'l-ârifîn*: Hatm-i Kitâb

Babadağlı İbrâhîm Efendi - *Terceme-i Gülistân*: Hâtimetü'l-Kitâb

Bahkesirli Râsih Ahmed - *Bürûcü'n-Nücûm*: Hâtîme-i Kitâb-ı Şeref-Nisâb

Cemâleddin Hulvî (öl. 1064/1654) - *Lemezât-ı Hulviyye Ez-Lemezât-ı Ulviyye*: Hâtîme-i Kitâb-ı Lemezât-ı Hulviyye

Esrâr Dede (öl. 1211/1797) - *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*: Hâtîme

Fatîn Dâvûd (öl. 1283/1866) - *Hâtimetü'l-Eşâr*: Temmet

Firdevsî-i Tavîl (öl. 922'den sonra/1517'den sonra) - *Hayât u Memât*: Temmet

Firdevsî-i Tavîl - *Münâzara-i Seyf ü Kalem*: Fî-Adl-i Dâd-ı Maârif-i Şâh ve der-Takrîr-i Üst

Fuzûlî (öl. 963/1556) - *Hadîkatü's-süedâ*: Münâcât be-Dergâh-ı Kâdi'l-Hâcât

Füyûzî - *Makbûl Der Hâl-i Huyûl*: Hâtîme: Atların Dişlerin ve Yaşların Beyân İder

Gelibolu Mustafa Âli (öl. 1008/1600) - *Hilyetü'r-Ricâl*: Hâtimetü'l-Kitâb

Hocazâde Esad Mehmed (öl. 1034/1625) - *Gül-i Handân*: Hâtîme

Himmetzâde Abdî (öl. 1122/1710)- *Şerh-i Bazı Kasâid-i Urfî*: Temmet-i bi-avnillâh

İbrâhîm b. Ahmed el-Amâsî (öl. 998'den sonra/1590'dan sonra)-*Terceme-i Şakâik-i Nu'mâniyye*: Ahvâl-i Sâhib-i Kitâb

Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657)- *Takvîmü't-Tevârîh*: Hâtîme

Kebîrîzâde Yüsrî - *Pendnâme*: Hâtîme Kısmıdır

Mecdî - *Hadâiku's-Şakâik*: Bu hakîr Terceme-i Kitâbı İtmâm İtdüğüm Seneyi Beyândur

Mehmed Fahreddîn Bursavî (öl. 1271/1855) - *Gülzâr-ı İrfân*: Hâtimetü'l-Kitâb

Mehmed Hafid (öl. 1226/1811) - *ed-Dürerü'l-Müntehabâtü'l-Mensûre fî-İslâhi'l-Galatâtî'l-Meşhûre*: Hâtime

Mehmed Sâlim Efendi (öl. 1746/1157-58) - *Tezkiretü's-Şuarâ*: Hâtime

Mehmed Sâmi - *Gül-Efşân*: Hâtime-i Kitâb-ı Gül-efşân bi-Avnullâhi'l-Meliki'l-Mennân

Mostarlı Fevzî (öl. ?/1747) - *Bülbülistân*: Hâtimetü'l-Kitâb

Muhammed b. Muhammed Altıparmak (öl. 1033/1623-24) - *Mensur Yusuf ve Zelihâ*: Hâtimetü'l-Kitâb min-Özür Taksîri

Muhammed Nergisî (öl. 1044/1635) - *El-Akvâlü'l-Müselleme Fî-Gazavâtî'l-Mesleme*: Hâtimetü'l-Kitâb

Mustafa Refîa - *Berg-i Dervîşân*: Hâtime

Mustafa Sâfi (öl. 1025/1616)- *Celâl ü Cemâl Tercümesi*: Hatm-i Kitâb Olunup Cenâb-ı Rabbü'l-Erbâba Şükr ü Senâ ve Hazret-i Pâdşâh-ı Kâm-yâba Nesr ü Nazm ile Medh ü Duâ Olınuğudur

Mühürdar Ali Efendi (öl. - *Vakanâme-i Cafer Paşa*: Hâtime-i Vakanâme

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (öl. 1202/1788)- *Şerh-i İbârât*: Hâtime-i Terceme

Pîrî Paşazâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî - *Tuhfe-i Mîr*: Hâtime

Safaî (öl. 1138/1725)- *Tezkiretü's-Şuarâ*: Hâtime-i Tezkiretü's-Şuarâ

Sarı Abdullâh Efendi (öl. 1071/1660) - *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye*: Târîh-i Telîf

Senâi Mehmed Efendi (öl. ?/?) - *Şevâhidü'n-Nübüvve Tercümesi*: Pend

Şefkat (öl. 1242/1826-27) - *Tezkîre-i Şuarâ-ı Şefkat-i Bağdâdî*: Hâtime

Şevkî Çelebi (öl. ?/?)- *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*: Hâtime-i Kitâb-ı Şeyh-i Mürşid

Şeyh Mehmed Mevlâ-i Vâni (öl. 1096/1685)- *Münâzara-i Fukarâ*: Hâtime-i Kitâb

Şeyhî (öl. 832/1429'dan sonra) - *Vekâyiü'l-Fuzalâ*: Hâtime

Şeyhülislam Esat Efendi (öl. 1166/1753) - *Atrabü'l-âsâr fî-Tezkireti Urefâi'l-Edvâr*: Hâtime

Uşşâkizâde (öl. 1136/1724) - *Zeyl-i Şakâik*: Hâtime

Vâhidî - *Saadetnâme*: Der-Beyân-ı Hâtimetü'l-Kitâb ve Midhât-ı Pâdişâh-ı Âlî-Cenâb

Varnalı Süleyman Vehbî Efendi - *Risâle-i Fezâilü'l-Gâzî ve's-Şühedâ fî-Tafsîl-i Beyân-ı Hasâisi'l-Gazâ*:

Hâtîme

Zehr-i Mârzâde Seyyid Mehmed Rızâ (öl. 1082 Ramazan/1672) - *Rızâ Tezkiresi*: Hâtîme

Muhammed Râif Efendi - *Şerhu Nazmi'l-Leâlî*: Ve fî-Hâza'l-Makâm İhteteme'l-Kelâm ve İnceze'l-Va'dü'l-Merâm

3. Dil, Üslup ve Yapısal Olarak Hatimeler

Osmanlı nesir geleneğinde hatimeler Türkçe, Arapça ve Farsça olarak kaleme alınmıştır. Yapısal olarak ise manzum, mensur ve manzum-mensur karışık olarak kaleme alınmış hatimeler mevcuttur. Ahenk unsurlarının şiirde olduğu gibi mensur metinlerde de kullanıldığı bilinmektedir. Hatimelerde kullanılan dil ve üsluptan müelliflerin bu kısımlara ayrıca önem verdikleri anlaşılmaktadır. Hatimelerde mecaz ve teşbihlerle örülü dilin kullanımı yaygındır. Ayrıca eserlerin ve sanatkârların üslubuna uygun olarak hatimelerde müzeyyen üslubun devam ettiği, tamlamaların, cinaslı, secili ve iştikaklı ifadelerin bu bölümlerde yoğun bir şekilde kullanıldığı görülür.

3.1. Hatimelerde İştikaklı ve Secili İfadeler

Osmanlı nesir geleneğinde, ahenk unsurlarının yalnızca şiirlerde değil, mensur metinlerde de yoğun bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle mensur eserlerin mukaddime ve hatime bölümlerinde seci ve iştikak gibi edebî sanatların öne çıktığı görülmektedir. Bu sanatlar, eserlerin mukaddime bölümlerinde yoğun bir şekilde kullanıldığı gibi hatime bölümlerinde de eserin genel üslubuna uygun olarak devam ettirilmektedir.

Her ne kadar hatimelerde genel olarak müzeyyen bir üslubun kullanıldığı görülse de bazı eserlerde bu sadece hatime bölümüne has bir üslup değildir. Örneğin Keşfi (öl. 973/1565-66'dan sonra)'nin *Selîmnâme*'si ve Mecdî (öl. 999/1591)'nin *Hadâîku's-Şakâik*'inin genelinde secili bir üslup kullanmıştır. Bu da bize bu üslubun hatime bölümüne has olmadığını göstermektedir. Keşfi'nin *Selîmnâme* adlı eserinin, manzum-mensur karışık bir şekilde ve başlıksız olarak kaleme alınan hatime bölümünde secili ve ahenkli bir üslup kullanıldığı görülür. Aşağıdaki örnekte kadem-makdem, mübârek-müteberrek kelimeleri müştak kelimelerdir. Metnin sonunda r, z, s seslerinin aliterasyonlu olduğu görülmektedir. Ayrıca secili kelimeler bazıları kalın olarak aşağıda belirtilmiştir:⁵

“Pes bu **duâ-gû-yı** bî-**mikdâr** ve **senâ-cû-yı** perîşân-ı **rûzgâr** dahi ol matla-i âfîtâb-ı **saltanatın** ve ol menba-i âb-ı **adâletin** **kadem-i mübârekine** ve **makdem-i müteberrekine** münâsib berâ-yı **tehniye-i devlet** ve îmâ-yı **tahliye-i midhat** bu **futûhât-fursat** ve **nusret-kerrâri** ve bu **imlâ-i inşâ-i kitâb-ı** ceng ü cidâl ve **kârzârî** ümîz-i dest-bûs-ı **şehryâr-ı** cihân-bahş ve akrân u emsâl arasında riâyet-i imtiyâz-ı Keşfi-i maârif nakş birle “Nemletun câet bi-ra'sin min-cerâdin” mefhûmına binâen **dergâh-ı** felek-**iştibâh-ı** Süleymân-**bârgâh** ve **bârgâh-ı** Süleymân Şâh-ı adâlet-**penâha** getürdim. Vakti ki tevfi-k-i Rabbânî zâhir olub bu gülistân-ı **ahbâr-ı** beşâşet-**âsârda** ve tevfi-k-i Samedânî **nasîr** olub bu bûstân-ı ezkâr-ı beşâşet-nigârda ki sebep-i zindegî-i nâm u **nişân** ve mûcib-i ferhundeğî-i izz u **unvân** ve âd u **sândir**, tâvûs-ı himâyet bâl-i zihn-i **vakkâdleri** ve tab-i **nakkâdleri** cilveger ve **huzûr-ı** pür-**hubûr-ı** vâcibu's-**surûrlarına** **vusûl** müyesser oldıkda **memûl** u **mesûldür** ki her yerde ki **hefvet-i kelâm** ve her tabîrde ki **sehvet-i erkân** vâki olmuşdır, dest-i kabûlîleriyle **ıslâh** ve çeşm-i meyleriyle **irdâh** buyırub bu zerre-i **bî-tâbî** ve katre-i **bî-âbî** nazar-i **lemeân-ı** mihr-i Osmânî ve eser-

⁵ Metin örneklerinin imlasında alıntılanan kaynağa uyulmuş olup metinler transkripsiyonsuz olarak yazılmıştır.

i bahr-ı feyzân-ı Süleymânî irişüb ahter-i furûzende ve mihr-i dırahşende kıla... (Severcan, 1988, s. 155-157).”

Bunların dışında, Kâtip Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârîh*, Latîfî'nin *Tezkiretü's-Şuarâ*, Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ*, Ahîzâde Abdülhâlim Efendi (öl. 1013/1604)'nin *Şevâhidü'n-Nübüvve Tercümesi*, Cinânî (öl. 1004/1595)'nin *Bedâyü'l-Âsâr*, Habîbî Ahmed bin Dervîş (öl. ?/1564'ten sonra)'in *ed-Devhâtü'l-İrfâniyye fi-Râvzâti Ulemâ'l-Osmâniyye*, Muhammed b. İbrâhim'in *Yûsuf u Züleyhâ*, Şem'î'nin *Şerh-i Mesnevî*, Azmî Pîr Mehmed'in *Enisü'l-Ârifîn*, Gelibolu Mustafa Âli'nin *Hilyetü'r-Ricâl*, Fuzûlî'nin *Hâdîkatü's-Süedâ*, Sürûrî (öl. 969/1562)'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, Vâhidî'nin *Saâdetnâme*, Abdülbâkî Ârif Efendi'nin *Siyer-i Nebî*, Zehr-i Mârzâde Seyyid Mehmed Rızâ'nın *Rızâ Tezkiresi*, Balıkesirli Râsîh Ahmed Bey'in *Bülgatü'l-Ahbâb*, Bostanzâde Yahyâ (öl. 1049/1639)'nın *Gül-i Sad-Berg*, Cemâleddin Hulvî'nin *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeât-ı Ulviyye*, Muhammed Nergisî (öl. 1044/1635)'nin *el-Akvâlî'l-Müselleme fi-Gazâvâtî'l-Mesleme*, Karaçelebizâde Abdülâziz Efendi'nin *Mir'âtü's-Safâ*, Muhammed b. Muhammed Altıparmak'ın *Yusuf ve Zelihâ*, Mustafa Sâfi'nin *Celâl ü Cemâl Tercümesi*, Hocazâde Esad Mehmed'in *Gül-i Handân*, Mehmed Sâlim Efendi'nin *Tezkiretü's-Şuarâ*, Uşşâkizâde'nin *Zeyl-i Şakâik*, Şefkat'in *Tezkire-i Şuarâ-ı Şefkat-i Bagdâdî*, Mehmed Fahreddin Bursavî'nin *Gülzâr-ı İrfân*, Varnalı Süleyman Vehbî Efendi'nin *Risâle-i Fezâilü'l-Gâzî ve's-Şühedâ fi-Tafsîl-i Beyân-ı Hasâisi'l-Gazâ* adlı eserlerinin hatime bölümleri secili ve müştak kelimelerin bir arada kullanıldığı müzeyyen nesir üslubuyla kaleme alınmış hatimelerdir.

3.2. Manzum Hatimeler

İncelenen hatimeler içerisinde manzum ve manzum-mensur karışık olarak kaleme alınanlar bulunmaktadır. Sâfi Mustafa Efendi'nin *Cihâdnâme* adlı eserinde bulunan “Hâtimetü'l-Kitâb” başlıklı hatime bölümü, Şevkî Çelebi'nin *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî* adlı eserindeki “Hâtime-i Kitâb-ı Şeyh-i Mürşid” başlıklı hatime bölümü, Esrâr Dede'nin *Tezkire-i Şuarâ-ı Mevleviyye* adlı eserindeki “Hâtime” başlıklı bölüm ve Himmetzâde Abdî'nin *Şerh-i Bazı Kasâid-i Urfi*, Âşık Çelebi (öl. 979/1572)'nin *Ravzatü's-Şühedâ Tercümesi*, Nâbî (öl. 1124/1712)'nin *Tuhfetü'l-Harameyn*, Şeyhülislâm Hocazâde Esad Mehmed Efendi'nin *Fezâil-i Cuma*, Safâî'nin *Tezkiretü's-Şuarâ* adlı eserlerinin hatimeleri manzum olarak kaleme alınmış hatimelerden bazılarıdır.

Sâfi Mustafa Efendi'nin *Cihâdnâme* adlı eserinin “Hâtimetü'l-Kitâb” başlıklı, genel olarak Sultan III. Murad (öl. 1003/1595)'ın övüldüğü manzum hatime bölümünde müellif, Sultan III. Murad döneminde yaşadığı için Allah'a şükreder. Padişahın vezirinin nasıl olması gerektiğine dair açıklamalarda bulunur. Padişah; yüce soylu, ihtişamlı, Allah yolunda cihat eden bahtı açık bir liderdir, dünya ve dinin sahibi, adil bir hükümdardır. Son kısımda ise dua edilerek manzum veya mensur eser kaleme almaktan beklentisinin hayırla hatırlanmak olduğunu ifade etmiştir (Duman, 2019, s. 352-356).

Şevkî Çelebi tarafından manzum-mensur karışık olarak kaleme alınan *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî* adlı eser “Hâtime-i Kitâb-ı Şeyh-i Mürşid” başlıklı manzum bir hatime ile sona erer. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî (öl. 426/1035)'ye ithafen kaleme alınan hatimede mürşidin şeriatın rehberi, her yolu aydınlatan, dervişlerin yardım umduğu bir makam olduğunu ifade eder ve muhtaçların sığınağı, yardım umutlarının kaynağı olarak gördüğü mürşidinden himmet talep eder. Zira ondan gelen en ufak yardım bile kişiyi saadete ulaştırır. Şevkî Çelebi kendi sözlerindeki hatalar için bağışlanma talep eder. Kendisini fakir, muhtaç ve âciz olarak niteler. Mürşidi için hiçbir hediyenin yeterli olmayacağını ifade eder. Sonunda mürşidinin lütfuna teslim olduğunu, onun vasıflarını tam olarak anlatamayacağını ancak son sözünün bu olduğunu belirtir. Genel olarak müellifin derin bir saygı ve güven duygusuyla mürşidi

karşısındaki hâli ifade edilmiştir (Bayram, 2016, s. 239, 240).

Esrâr Dede'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye* adlı eserinin "Hâtîme" başlıklı bölümünde, Esrâr Dede, eserini iki ay içinde H. 1211'de tamamlamanın sevincini ve şükrünü ifade eder. Allah'a hamd eder ve ilham aldığı Mevlâna'ya şükranını sunar. *Mesnevî*'den bir layiha çıkardığını belirtir ve bunun kendisi için büyük bir lütuf olduğunu dile getirir. Eserini tamamlama sürecinin kendisi için manevi bir yolculuk olduğunu, Mevlâna'nın dervişi ve *Mesnevî*'nin mesti olduğunu ifade eder. Allah'tan, kendisini Mevlâna'nın yolundan ayırmamasını ve onun yolundan gidenlerden olmayı talep eder (Genç, 2018, s. 307, 308).

Himmetzâde Abdî'nin *Şerh-i Bazı Kasâid-i Urîfî* adlı eserinin sonunda Abdî, Urîfî-i Şirâzî'nin bir naatını şerh etmiş olma vesilesiyle manzum olarak Hz. Peygamber'e olan sevgisini ve ondan şefaât talebini dile getirmiştir (Melhem, 2020, s. 110).

Hüseyin Vâiz Kâşîfî (öl. 910/1504-1505)'nin, Hz. Hüseyin (öl. 61/680) ve yakınlarının Kerbela'da şehit edilmesini konu alan *Ravzatü's-Şühedâ* adlı eserine Âşık Çelebi tarafından kaleme alınan Türkçe mensur *Ravzatü's-Şühedâ Tercümesi*'nde, "Beyt" ve "Nazm" başlıkları altında kaleme alınmış manzum hatime bölümü bulunmaktadır. Genel olarak eserin konusuyla alakalı olan Hüseyin redifli bu manzume Hz. Hüseyin'in manevi değerlerinin, fedakârlıklarının yüceltildiği ve Hz. Hüseyin'den şefaât talep edilen bir methiye ve dua niteliğindedir (Özçelik, 2022, s. 455, 456).

Nâbî'nin hac seyahatine dair kaleme aldığı *Tuhfetü'l-Harameyn*'inin manzum hatimesinde Allah'a şükür ve dua, Allah'ın lütuf ve keremini belirtmesi, eserin güzelliği ve övgüsü, eserin kaynağı ve şairin rolü, eserin kabulüne dair dua yer almaktadır. Nâbî, isteğinin Beytullah yolunda nasip olduğunu, ne ihtiyacı varsa keremle giderdiğini belirtmektedir. Eserinin güzel söz ve üslubunun cana neşe verdiği vurgulanmaktadır. Bu dil-keş ifade tarzı ve şîve-âmîz üslubun, inşa ehli arasında hayranlık uyandırdığını belirtir. Eser için feyz ve bereket, şair Nâbî'nin kalemine Allah katından gelmiştir. O da bu güzel gelini (eseri) şen ve güler yüzlü hâle getirmiştir. Nâbî, *Haremeyneyn*'inde bu hediyesi, Allah tarafından kabul edilsin, şeklinde eserin Allah tarafından kabulü hususunda dua ve temennilerde bulunur (Kalkışım, 1988, s. 131).

Şeyhülislâm Hoca-zâde Esad Mehmed Efendi'nin *Fezâil-i Cuma* adlı eserinin tamamlanmasında Allah'ın yardımının ve lütfunun önemi vurgulanmıştır. Hz. Muhammed'e salat u selam gönderilmiş, onun temiz ruhuna, ailesine ve ashabına dua edilmiştir. Peygamberlerin, evliyaların ve iman sahiplerinin ruhlarına, evlatlarına ve soyundan gelenlere selam gönderilmiştir. Büyüklerin hürmetine Allah'a dua edilerek padişahın devletin başında kalması temenni edilmiştir. Yüce ve kudretli padişah Sultan Ahmet'e iltifat edilmiş, onun zamanında huzur ve refahın olması dileği ifade edilmiştir (Yeşilkaya, 2021, s. 117).

Safâî *Tezkiretü's-Şuarâ* adlı eserinin "Hâtîme-i Tezkiretü's-Şuarâ" başlıklı manzum hatimesinde eserini tamamlamanın huzur ve mutluluğunu dile getirerek Allah'a sonsuz şükürlerini sunarak başlar. Bu devirde şairlerin çok olduğunu kabul etmekle birlikte, gücünün yettiğince eser verdiğini belirtir. Eserin içeriğinde her ne bulduysa yazdığını, ancak hepsine erişemediğini itiraf eder. Gönül ehli olanlardan kusurlarını mazur görmelerini rica eder. Suçlarının affedilmesini, örtülüp gizlenmesini diler. Vefat edenlerin Allah'ın rahmetiyle taze hayat bulmalarını, cennet yurdunda olmalarını, izzet ve sağlık verilmesini, maksatlarına ulaştırılmalarını temenni eder. Kendi fakir ve âciz halini dile getirerek Allah'tan lütfuyla maksadına nail olmayı ister, ayıplayıcı bakışlardan korunmak ve özrünün kabul edilmesi için dua eder. Eserin H. 1132'de tamamlandığını kaydederek kendisinin fakir bir kul olduğunu

belirtir ve makam isteyerek hatimeyi sonlandırır (Üzer Altuner, 1989, s. 1083-1085)

Yukarıdaki hatimeler dışında Firdevsî-i Tavîl'in *Hayât u Memât*, Latîfi'nin *Tezkiretü's-Şuarâ*, Vâhidî'nin *Saadetnâme*, Muhammed Nergisî'nin *El-Akvâlü'l-Müselleme Fî-Gazavâtî'l-Mesleme*, Mustafa Sâfi'nin *Celâl ü Cemâl Tercümesi*, Mehmed Sâlim Efendi'nin *Tezkiretü's-Şuarâ*, Alî'nin *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-nigîn*, Mühürdâr Alî Efendi'nin *Vakanâme-i Cafer Paşa*, Fatîm Dâvûd'un *Hâtimetü'l-Eşâr*, Fehîm Süleymân (öl. 1262/1846)'ın *Sefînetü's-şuarâ* ve Mehmed Rifat'ın *Zübdetü'l-Münşeât* gibi eserlerin hatimelerinin önemli bir kısmı manzum olarak kaleme alınmıştır.

3.3. Farsça Hatime Bölümleri

Eski Türk edebiyatında mensur eserlerin hatime bölümlerinin tamamının Farsça olarak kaleme alınması nadir görülen bir durumdur. Ancak hatimelerde Farsça manzum unsurlara sıklıkla yer verilmiştir.

Farsça kaleme alınan nadir hatimelerden biri, Mustafa Refia tarafından kaleme alınan *Berg-i Dervîşân*'ın hatimesidir. Bu kısımda eserin tercümesinin ve yazımının muharrem ayının sonlarında, H. 1341'de Mısır'da sevinçli bir şekilde tamamlandığı ifade edilmiştir. Metnin sonunda, Allah'a hamd edilmekte, peygamberlere salat u selam gönderilmektedir. Müellif, eserini Ebubekir Paşa ve oğluna sunmuş ve onların ihsanlarını beklemektedir. Son olarak müellif, kendi ismini zikrederek yetersizliklerinin, hata ve kusurlarının görülmemesini talep eder (Akçay, 2013, s. 692)

Abdurrahman Gubârî'nin *Mesâhâtnâme* adlı eserinin "Gazel-i Temennî" başlıklı Farsça manzum hatime bölümünde müellifin Mekke'ye yerleşme, Kabe'yi tavaf etme, Hz. Peygamber'in ayağı toprağında can verme arzuları duyulu bir şekilde ifade edilmiştir (Nergiz, 2018, s. 68).

Mostarlı Fevzî, *Bülbülistân* adlı eserinin "Hâtimetü'l-Kitab" başlıklı son bölümünde, eseri okuyan bilgili ve nüktedan kişilerin kusurları görmezden gelip affetmelerini umut eder. Bu durumun geçmiş büyüklerin bir âdeti olduğunu ifade eder. Fevzî, Allah'ın yardımı ve onun Vehhab sıfatıyla kitabı tamamladığını, tövbeleri kabul eden Allah'ın kusurları görmezden gelip lütfettiğini açıklar. Bu değersiz hatıranın H. 1152'de tamamlandığını bir kıt'a ve bir beyit ile ifade eder. Kitabın tamamlanma tarihini verdikten sonra, *Bülbülistân*'ın nihayete erdiğini, manzum ve secili anlatımlarıyla gönüllere gül bahçeleri doldurduğunu, kendisinin bu gül bahçesine titizlikle bakan bir bahçıvan olduğunu belirtir. Eserin ortaya çıkmasında, şeyhinin yardımını aldığını ve onun tarafından manevi bir padişahlık tacı ile onurlandırıldığını, postnişin olduğunu ve şeyhinin isminin Ali olduğunu belirtir. Ali adındaki şeyhini övmekten hiçbir zaman vazgeçmeyeceğini ve ona layık olduğunu ifade eder. Çünkü kendisinin, onun dergâhında onun ayağının bir tozu olduğunu mesnevi tarzında yazdığı şiirde dile getirir. Aynı şiirde, Fevzî'ye gaybdan bir sesin gelip, "Ey Fevzi, susman bu sırrı faş etmeden iyidir." dediğini ve bu sırrın her kulağa duyurulamayacağını, ancak nükte sahiplerinin meclisindekilerin anlayabileceğini ifade eder (Altınay, 2019, s. 71, 72).

3.4. Arapça Hatime Bölümleri

Hatime bölümlerinin dua kısımları genellikle Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra hatimenin Türkçe hatimelere nispeten daha az olmakla birlikte tamamen Arapça olarak kaleme alındığı eserler de bulunmaktadır. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî'nin *İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd*, Ahmed-i Dâî (öl. 824/1521'den sonra)'nın *Sirâcü'l-Kulûb*, Bâkî (öl. 1008/1600)'nin *Fezâil-i Mekke*, Mecdî'nin *Hadâiku's-Şakâik*, Şabânzâde Abdullâh Vâsıf Efendi (öl. 1130/1717)'nin *Ahsenü'l-Haber min-Kelâmi*

Seyyidi'l-Beşer, Yûnus'un *Netîcetü's-sülûk ft-Nasîhatü'l-mülûk*, Muhammed Râif Efendi'nin *Şerhu Nazmi'l-Leâlî* adlı eserlerinin hatimelerinde Arapça kısımlar yer almaktadır.

Kâsım b. Mahmûd Karahisârî'nin *Îrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd* isimli eserinin hatime bölümü Arapça dua ile sona ermektedir. Müellif, Allah'tan, salih bir kul olmayı, ilim talebini, doğru yolu aramayı, tövbe etmeyi, Hz. Muhammed'in yoluna uymayı, O'na yakın olma talebini ve hakikati bulmayı dilemektedir. Aynı zamanda, Hz. Muhammed'in ümmeti için zafer ve başarı dileyerek Peygamber ve ashabıyla birlikte kıyamet günü haşrolmayı istemektedir. Duada, Hz. Muhammed övülerek ona salat u selam gönderilmiştir. Ayrıca, Hz. Muhammed'in ailesi, ashabı, halifeleri ve tüm müminlerin üzerine bereket ve rahmet istenmiştir. Son olarak müellif, kendi ismini zikrederek zayıf bir kul olduğunu, Allah'ın lütfu ve yardımıyla eserini tamamladığını ifade eder, bağışlanma ve lütuf talebiyle duasını sonlandırır (Bilgin, 2020, s. 459).

Ahmed-i Dâî *Sirâcü'l-Kulûb* adlı eserinin hatimesinde müminlerden okunmasını istediği duaya kelime-i tevhidle başlar. Duanın devamında, yapılan işin başarıyla sonuçlanmasında Allah'ın yardımının ve lütfunun önemine vurgu yapılmıştır. Sonraki kısım ise Hz. Muhammed'e dua ve övgü niteliğindedir. Duanın sonunda ise zayıf, korkan ve ihtiyaç içinde olanların Allah'ın huzurunda toplanması ve korunması istenmiştir (Karasoy, 1985, s. 86).

Arapçadan tercüme olup Mekke tarihi hakkında Bâkî tarafından kaleme alınan *Fezâil-i Mekke*'nin Arapça mensur hatimesinde Sokullu Mehmet Paşa (öl. 987/1579) için yapılan duada Allah'tan ona yardım etmesi, onu düşmanlarına karşı galip kılması, felaketlerden koruması, adalet makamına oturtması ve her türlü korkudan emin kılması istenmektedir. Ayrıca, Mehmet Paşa'nın askerlerinin ve saltanatının ebedî kılınması, emirlerinin ve vezirlerinin desteklenmesi, ülkeyi düzenlemesi ve adaleti sağlaması istenmektedir. Duanın devamında, Mehmet Paşa'nın büyük bir saltanat ve halifelik güvencesi olduğu vurgulanmakta ve onun devletinin devamıyla İslam'ın ebedî kılınması, yaratılmışların efendisinin şeriatının güçlendirilmesi istenmektedir. Dua, âlemlerin Rabbinin hamdıyla ve en hayırlı yaratılmış olan Hz. Muhammed'e ve ailesine selamla sona ermektedir (Koşık, 2017, s. 377)

Mecdî, *Hadâiku's-Şakâik*'i "Bu hakîr terceme-i kitâbı itmâm itdüğüm seneyi beyândur" başlıklı uzun bir hatime bölümünden sonra eserini Arapça dua ederek tamamlar. Bu duada Allah'a çeşitli dileklerde bulunur. İlk olarak günahlar arasına girecek bir korku istemekte ve cennete ulaştıracak itaat dilemektedir. Aynı zamanda, dünya musibetlerini hafifletecek bir inanç ve güç istemektedir. Daha sonra, yaşadığı sürece kulaklarının ve gözlerinin, güç ve kuvvetle nimetlendirilmesi dileğinde bulunmaktadır. Düşmanlık edenlere karşı zafer elde etme dileği de bulunmaktadır. Dinine zarar gelmemesi ve dünyayı en büyük gayreti hâline getirmemesi için dua etmektedir. Merhametsizlerin kendisine musallat olmamasını, pişmanlığının ve dualarının kabul edilmesini talep etmektedir. Ayrıca dilinin kontrol altında olmasını; kalbine, doğru yolun gösterilmesini ve günah perdelerinin kapatılmasını dilemektedir. Son olarak Allah her türlü noksan sıfatlardan tenzih edilmekte ve hamdın yalnızca âlemlerin Rabbi olan Allah'a ait olduğu ifade edilmektedir (Apaydın, 2022, s. 1389)

Şabânzâde Abdullâh Vâsîf Efendi'nin kırk hadis tercümesi olarak kaleme aldığı *Ahsenü'l-Haber min-Kelâmi Seyyidi'l-Beşer* adlı eserin Arapça olarak kaleme alınan hatime bölümü; Hz. Muhammed'e, onun aile fertlerine, eşlerine ve ashabına sonsuz salat u selamlar yollayan bir dua niteliğindedir. Hz. Muhammed'in beyanı, belagati ve hitabet alanındaki üstünlüğünden bahsedilmektedir. Buna göre, Peygamber'in eşsiz söz sanatı, her türlü hatibi âciz bırakmaktadır. Peygamber'e, ailesine, evlatlarına, eşlerine ve dostlarına, kıyamet gününe kadar, güvercin feryat edip bülbül öttüğü sürece salat u selam

gönderilmesi talep edilmektedir. Son olarak tüm âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd edilerek eser sonlandırılmıştır (Erbaş, 2023, s. 201).

İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240)'nin *Mu'cemu Istılâhâtü's-Sûfiyye* adlı Arapça eserinin Hakîm Mehmed Efendi (öl. 1184/1770) tarafından yapılan tercümesi *Hecsu'l-Hâcis ve Hemsü'n-Nâis*'in Arapça hatime bölümünde, eserde ariflerin anlayacağı bir üslup kullanıldığı belirtilir. Allah'a hamd edildikten sonra, Hz. Peygamber'e, onun ailesi ve dostlarına salat u selam gönderilmiştir. Son olarak eserin H. 1161 senesinin zilhicce ayının pazartesi gecesi tamamlandığı; eserin tamamlandığı tarihin, Hz. Peygamber'in hicretinin yıl dönümüne denk geldiği vurgulanmaktadır. Bu anlamlı tarihte eserin tamamlanmasından duyulan mutluluk ifade edilmiştir (Birgül, 2021, s. 159).

İncelenen eserlerin hatime bölümleri genel olarak uzun olmakla birlikte hatimenin olmadığı ya da çok kısa kaleme alınan hatimelerin sayısı nispeten daha azdır. Bu tür örneklerde genel olarak hatimenin çok fazla uzatılmadan Allah'a hamd ve dua, Peygamber'e salat u selam ifadelerine geçildiği görülür. İshak b. İbrahim'in *Selinnâme*, Seyyid Muhammed Ma'rifi (öl. 1240/1824)'nin *Risâle-i Âdâb ve Tarikatnâme-i Fethü'l-Maârif*, Süleyman Nahîfi (öl. 1151/1738)'nin *Ravzatü's-Safâ fi-Sireti'l-Mustafa Abdî'nin Surnâme* ve müellifi bilinmeyen *Tuhfetü'l-Mülûk ve Kitâb-ı Esrârü'l-Ârifin* eserlerinin hatimeleri hacim olarak kısa hatimelerdir.

Aşağıdaki örnekte Abdî *Surnâme* adlı eserinin hatimesinde Arapça olarak her şeyi bilen yüce Rabbin yardımı sayesinde eserin tamamlandığını belirtmiştir:

Temmetü'l-kelâm bi-inâyeti'l-meliki'l-allâm. Temme be-hayr ve âfiyet (Göksel, 1983, s. 99).

3.5. Eserin Devamı veya Bir Bölümü Niteliğindeki Hâtimeler

Bazı hatime bölümlerinde gelenekselleşmiş konuların yerine eserin içeriğiyle alakalı konuların anlatılmaya devam edildiği görülür. Bu tür eserlerde hatimeye geçişe dair bölüm başlığı dışında net işaretler yoktur. Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn (öl. 1202/1788)'in *Şerh-i İbârât*, Füyûzî'nin *Makbûl der-Hâl-i Huyûl*, Eyüb Sabrî Paşa (öl. 1308/1890)'nın *Mirâtü'l-Haremeyn*, Mühürdar Ali Efendi'nin *Vakanâme-i Cafer Paşa* adlı eserlerinin hatime bölümleri eserlerin devamı niteliğindedir.

Müstakîmzâde, *Şerh-i İbârât* adlı eserinin sonuna "Hâtime-i Terceme" başlığıyla metnin devamı niteliğinde bir hatime eklemiştir. Bu bölüm, eserin özeti niteliğindedir. Başlangıçta, tasavvufun, şeriat hükümleriyle kişinin iç dünyasındaki derinlik ve davranışlarının özü olduğunu belirtmiş ve tasavvufun bir bilim olduğunu savunmuştur. Mezhep liderlerinin sufizme olumlu yaklaşımları vurgulanarak tasavvufun din içerisindeki yeri anlatılmaya çalışılmıştır. Cüneyd, Kuşeyrî ve Şâzelî gibi ünlü sufilerden alıntılarla bu düşünce desteklenmek istenmiştir. Müstakîmzâde, Allah dostlarının, peygamberlerin varisleri olduğunu savunarak her sufinin farklı bir tarz ve karaktere sahip olduğunu ifade etmiştir. Ancak, bazıları, sufileri eleştirerek "Onlar neden dünyevi işlere ilgi gösteriyorlar, neden ibadet ve itaate vakit ayırmıyorlar?" gibi sorular sormuşlardır. Müstakîmzâde, bu eleştirilere cevap vererek velilerin hayatlarının farklı olduğunu ve her veliye yönelik genel bir yargının olamayacağını ifade etmiştir. Daha sonra, Bâyezîd-i Bistâmî (öl. 234/848 [?]), Zünnûn-ı Mısırî (öl. 245/858) ve zulme uğramış birçok sufiyi örnek göstererek onların yaşadığı sıkıntıları anlatmıştır. Bu bölümün, Şârânî'nin *Levâkihu'l-Envârî'l-Kudsiyye fi-Tabakâti'l-Ulemâi ve's-Sûfiyye* adlı eserinden tercüme edildiği belirtilmiştir. Ayrıca, Osmanlı döneminde zulme uğrayan sufilerden de bahsedilmiş ve bu bilgilerin düşünülmesi gerektiği vurgulanmıştır (Karagöz, 2019, s. 53, 54).

Füyûzî'nin *Makbûl der-Hâl-i Huyûl* adlı baytarname türündeki eserinin hatime bölümü, manzum-mensur yapıda kaleme alınmıştır. Mensur kısımda ana metinde işlenen konunun devamı olarak atların dış yapıları ve yaşlarına dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Mensur kısımda, padişahın adil, güçlü ve gaza eden bir sultan olduğuna vurgu yapılarak, onun ömrünün uzun olması, düşmanlarından intikam alması ve İslam ülkelerini genişletmesi için dua edilmiştir. Manzum kısımda ise padişahın üstün niteliklerinin tükenmez olduğu, sözlerinin güzelliği ve hayrı öne çıkarılmıştır. Padişahın ömrünün uzun olması, servet ve güç sahibi olması, adil ve cömert olması, askeri gücünün güçlü olması için çeşitli dualar yer almaktadır. Sonda, Füyûzî kendisini fakir ve çaresiz bir kul olarak tanımlayarak, eserinin padişahın lütfuna vesile olmasını dilemiştir (İrfanoğlu, 2013, s. 49, 50).

Eyüp Sabrî Paşa'nın Arap yarımadasına, özellikle Mekke ve Medine'nin tarihine dair kaleme aldığı *Mirâtü'l-Haremeyn*'in sonunda, eserin tarihî ve siyasî içeriğiyle alakalı konuların ele alınmaya devam edildiği "Hâtîme: Pâdişâhların Lüzûm-ı Vücûdu ve Pâdişâhlara İnkıyâd ve İtâatin Şer'an Vücûbu" başlıklı oldukça uzun bir hatime bölümü yer alır. Bu kısımda padişahların varlığının ve padişahlara itaatin İslami olarak zorunluluğu, farklı yönetim biçimleri ve halifenin varlığının gerekliliği gibi konular üzerinde durulmaktadır. Öncelikle, padişahların varlığının ve onlara itaatin, dünyevi ve uhrevi faydalar için gerekli olduğu vurgulanmaktadır. İslam'ın emir ve yasaklarının yerine getirilmesinde padişahlara itaatin şart olduğu belirtilmektedir. Padişahların, İslam hükümlerini doğru bir şekilde uygulaması ve adaleti sağlaması gerektiği de önemle vurgulanmaktadır. Metinde ayrıca, İslam hukukunda tanımlanan üç tür yönetim biçimi ele alınmaktadır. Bunlar; "hilafet" veya "imamet" olarak adlandırılan adil devlet ve doğru hükümet, "siyaset" olarak adlandırılan saltanat ve dünyevi işlere odaklanan yönetim, "tabii" olarak adlandırılan zorbalık ve haksızlıkla karakterize edilen yönetimdir. Son olarak her dönemde bir liderin, yani halifenin varlığının İslam toplumu için zorunlu olduğu ve bu liderliğin ümmetin ittifakı ile sağlandığı ifade edilmektedir. Halifenin emirlerine itaat etmek ve onun adaleti altında yaşamak, dinî ve dünyevi işlerin düzenlenmesi ve toplumun refahı için önemli görülmektedir. Hatimenin sonunda eserini Sadreddîn Konevî'nin *eş-Seceretü'n-Numaniyye fi'd-Devleti'l-Osmaniyye* adlı eserine şerh olarak kaleme aldığı ifade etmiştir (Can, 2018, s. 1374).

Ali Efendi tarafından kaleme alınan *Vaka-nâme-i Cafer Paşa* adlı vekayiname, Cafer Paşa'nın görev yaptığı sınır bölgelerindeki olayları, savaşları ve kale muhasaralarını anlatmaktadır. Eserin devamı niteliğindeki "Hâtîme-i Baytar-name" başlıklı bölümde, Ali Efendi, eserini yazma sebebini açıklarken, bir sohbet meclisinde Cafer Paşa'yı Zenta'daki mağlubiyetin sorumlusu ve zalim bir vezir olarak suçlayan iki kişiyle yaşadığı bir hadiseyi aktarır. Bunun üzerine Ali Efendi, efendisi olan Cafer Paşa'nın gerçek meziyetlerini ve hakikatlerini yazma kararı alır. Başlangıçta Ali Efendi'nin eseri sadrazama sunarak bir mevki elde etme arzusunun da telif sebepleri arasında olduğu belirtilmiştir (Uysal, 2021, s. 31-33). Bu kısmın sonunda, Cafer Paşa'nın vefat etmesinin ardından, bulunduğu sınır bölgelerinde onun ruhunun Fatıha-i Şerif okunarak yâd edildiği ve Cafer Paşa'nın tüm yönlerini ayrıntılı olarak anlatmanın ağır olacağı, bu nedenle Cafer Paşa'nın kişiliği ve yönetimi hakkındaki değerlendirmeler özetlenerek eserin tamamlandığı ifade edilmiştir (Uysal, 2021, s. 317, 329).

4. Yüzyıllara Göre Mensur Eserlerin Hatimeleri

XIII. Yüzyıl

Burgâzî, *Fütüvvetnâme*'nin hatimesinde kitabı okuyanların, eksik yerler var diyerek esere ekleme ya da çıkarma yapmamaları ve esere müdahale etmemeleri istenmektedir. İfadedeki her bir harfin önemine vurgu yapılarak bu kitabın her bir parçasının Allah'ın hücceti olarak yazıldığı belirtilmiştir. Ayrıca eserin

uzun zaman düşünülerek ve zahmet çekilerek yazıldığı ifade edilmiştir. Son olarak okuyuculardan Fatıha okuyarak dua edilmesi istenmiştir (Yılmaz, 2006, s. 188, 189).

XIV. Yüzyıl

Kul Mesûd'un Türkçe olarak kaleme alınan *Kelile ve Dimne*'sinin mensur hatime bölümünde başlık bulunmamaktadır. Tercüme olduğu belirtilen eserin ilk olarak kaynak metninin padişahın talebi üzerine Farsçaya tercüme edildiği nakledilir. Daha sonra Kul Mesud, Aydınoglu Umur Bey'in talebi üzerine eseri Türkçeye tercüme ettiğini ve Farsça manzum olarak okuyanlardan dua talep ederek eseri Allah'ın yardımıyla tamamladığını ifade eder (Toska, 1989, s. 438).

Erzurumlu Darîr, *Fütûhu's-Şâm Tercümesi*'nde eserin içeriğiyle alakalı konulara değinmiştir. Darîr, cihada vurgu yaparak zaferin Allah'a ait olduğunu, Peygamber'e verilen vaadin gerçekleşeceğini ve ümmetin bütün milletlere karşı muzaffer olacağını belirtir. Bu sözünü "Şüphesiz Allah vaadinden dönmez." (Âli İmran: 9) mealindeki ayetle destekler. Allah'ın inayetiyle birlikte Peygamber'in himmetinin bereketiyle eserini kaleme aldığını ifade eder. Darîr, eserini *Fütûhu's-Şâm*'a yazılmış bir tercüme olarak tanımlar. Ayrıca Erzurumlu Darîr, Allah'ın emrine uyduklarını vurgulayarak canlarını din yoluna kurban ettiklerini ve düşmanla savaştıklarını ifade eder (Altun, 1996, s. 281).

XV. Yüzyıl

Kadı Manyas'ın *Acebül-Üccâb* adlı eserinin mensur hatime bölümünde başlık yoktur. Müellif, okuyuculardan eserdeki eksikliklerin ve kusurların tamamlanmasını talep etmektedir. Türkçe kullanımının, eserinin değerini azaltmaması gerektiğini ve eserini kimsenin görmediği elli farklı güvenilir kaynaktan faydalanarak kaleme aldığını belirtir. Daha sonra, Allah'a hamd edilir ve Peygamber'e salat u selam gönderilerek eser sona erer (Buçukçu, 2017, s. 134).

Kâsım b. Seydî el-Hâfız Ankaravî *Enisü'l-Celis*'in hatime bölümünde, iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışmanın farz olduğunu belirtmiş; Allah'ın huzuruna kabul edilmesi ve padişahın bu sözleri kabul etmesi durumunda onun dünyada ve ahirette kurtuluşa ermesi ve yüceliğe ulaşması temennisinde bulunmuştur. Eğer yazılanlarda hata veya yanlışlık varsa, okuyucular ve uygulayanlar tarafından düzeltilmesi böylece onların büyük sevaba girecekleri vurgulanmaktadır. Metinde ayrıca, Allah'tan bu kitabı okuyanlara ve yazılanlarla amel edenlere rahmet etmesi, İslam padişahının ömrünü uzun tutması ve devletinin güçlenmesi, adaletin hâkim olması, cömertliğin artması ve şehzadelerin faziletlerinin artması için dua edilmektedir. Manzum kısımda ise saadetin devlet bağında olduğu, Allah'tan güç vermesi ve gücünü artırması, güzelliklerin tazelenmesi ve yüce adına ses verilmesi istenmektedir. Eserin adı olan *Enisü'l-Celis* zikredilerek cemaziyelâhir ayının sonunda, Allah'ın izniyle, gücüyle ve yardımıyla tamamlandığı belirtilmektedir. Duanın başında Hz. Muhammed'e ve onun ashabına salat u selam gönderilmiştir. Duanın devamında Farsça manzum olarak her kim yazana dua ederse, Allah onun ihtiyaçlarını yerine getirsin şeklinde dua edilmiştir (Bilgin, 2017, s. 121, 122).

Firdevsî-i Tavîl'in *Hayât u Memât* adlı eserinin sonunda, Sadrazam Koca Mustafa Paşa için kaleme alınan "Nazm" başlıklı methiyeden sonra "Temmet" başlıklı mensur kısımdaki Arapça olan "Allah'ın adıyla başladım ve Allah'a dayandım. Allah'ın kudreti ve kuvvetinden başka güç ve kudret yoktur. Ey Allah'ım! Seni şahit tutarım, Arş'ını taşıyanları, meleklerini ve bütün yarattıklarını şahit tutarım. Sen Allah'sın, senden başka ilâh yoktur, yalnız sensin, ortağın yoktur. Hz. Muhammed'in kulun ve Peygamberin olduğuna şahitlik ederim." ifadeleriyle eser tamamlanmıştır. Manzum kısımda Koca

Mustafa Paşa yüce bir lider olarak tanımlanmakta ve çeşitli yönleriyle övülmektedir. Metinde Paşa; adillik, bilgelik, cömertlik, hikmet dolu oluş, güçlülük ve liderlik vasıflarına vurgu yapılarak Aristo ve Felatun'la kıyaslanmaktadır. Aynı zamanda hizmetkarlarına karşı şefkatli olduğu, adaletle hükmettiği ve müminlerin lideri olarak minnettarlıkla karşılandığı belirtilmektedir. Metinde ayrıca Paşa büyük bir etki alanına sahip olduğu, zamanın Minuçihr'i ve Asafı olarak kabul edildiği ve güçlü bir lider olarak öne çıktığı ifade edilmektedir. Devamında Firdevsî, kendi adını da zikrederek Paşa'nın duacısı olduğunu, *Hayatname* adlı eserinin receb ayında tamamlandığını ve Paşa'ya hediye olduğunu ifade etmektedir (Atasoy Çalışkan, 2019, s. 184-187).

Firdevsî-i Tavîl'in *Münâzara-i Seyf ü Kalem*'inin hatimesinde II. Bayezid adına kaleme alınmış "fi-Adl-i Dâd-ı Maârif-i Şâh ve der-Takrîr-i Üst" başlıklı mensur bir methiye; "Nazım" başlıklı Sultan II. Bayezid adına kaleme alınmış manzum bir dua; "Ender-Sıfât-ı Temsîlât-ı Dâsitân-ı Mâzî" başlıklı, metindeki hikâyede geçen karakterlerin karşıladıkları kavramların izah edildiği bir manzume ve "fi-Târîh-i Kitâb" başlığıyla Firdevsî tarafından kaleme alınan ferağ kaydı yer alır. Mensur bölümde Osmanlı Devleti'nin, Sultan Bayezid Han'ın saltanatının büyüklüğü ve sultanın yönetiminde gerçekleşen önemli olaylar anlatılmaktadır. "Nazım" başlıklı manzum dua bölümünde Sultan Bayezid'in taç, taht ve saltanatının Allah'ın takdiri olduğu ifade edilir. Devletin refahı ve sağlamlığı, Sultan Bayezid'in hükümdarlığına delil olarak sunulur. Şehzadelerin, Sultan Bayezid'in yönetimi altında cömertlik ve adaletle hizmet ettikleri ve onun saltanatında bir saadet, refah dönemi yaşandığı belirtilir. Devamında Sultan Bayezid'in lütfuyla dünya üzerinde huzur ve adaleti sağlaması, onun adaletinin düzeni, barışı sağlaması ve her gecesinin Mîraç ve Kadir gecesine gibi mübarek, her gününün ise nevrüz günü gibi kutlu, saadet dolu olması için dua edilir. "Ender-Sıfât-ı Temsîlât-ı Dâsitân-ı Mâzî" başlıklı kısımda, eserde anlatılan hikâyede yer alan karakterlerin temsil ettikleri kavramlar açıklanmaktadır. Buna göre Süleyman'ın; ruh, İblis'in nefsi emmare; cinin, nefsi levvame; kâtibin akıl, ilm, salih amel vs. olduğu açıklanmıştır (Tanyıldız, 2005, s. 125-132).

XVI. Yüzyıl

Abdülmeccid b. Nâsuh Tosyevî'nin *Matlab-ı A'lâ'sı* hamdele, salvele ve dua ile sona ermiştir. Eserin tamamlanmasından dolayı ilk olarak Allah'a hamd edilir. Kıyamet gününde Allah'tan günahlarının affedilmesini, kendisine merhamet edilmesini ve cennet yurdunda saf ve temiz kardeşlerle birlikte olmayı dilemektedir. Duanın sonunda Hz. Muhammed'e, ailesine, ashabına, tüm peygamberlere ve elçilere salat u selam gönderilmektedir. Metnin sonunda ise bütün övgülerin âlemlerin rabbi olan Allah'a ait olduğu belirtilmektedir (Sakar, 2016, s. 261, 262).

Mecdî, *Hadâiku's-Şakâik*'in "Bu hakîr terceme-i kitâbı itmâm itduğum seneyi beyândur" başlığıyla başladığı hatime bölümünde *Şakâik-i Numâniyye*'nin çevirisi için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra tercümeye başladığını, lakin çeşitli aksaklıklar yaşandığını ve çevirinin zaman zaman duraksadığını belirtir. Ancak, H. 995'te eserini Allah'ın yardımıyla tamamladığını ifade eder. Arapça "İnsanın en hayırlı hasleti ayıpları örtmektir. İnsandaki en güzel ahlak hoşgörüdür." anlamındaki hadis ve Farsça "İnsaf gözü açık olunca camı bile inci addeder." ifadesiyle eserindeki eksikliklere ve hatalara hoşgörülü yaklaşılması gerektiğini vurgulayarak eserini "(Ey Muhammed!) Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele." (Zümer: 39) ayetiyle tamamlar (Apaydın, 2022, s. 1387-1389).

Şem'î'nin *Şerh-i Mahzenü'l-Esrâr*'ının hatimesinde eserin, Sultan Mehmed Han'ın Kapı Ağası Gazanfer Ağa için *Mahzenü'l-Esrâr*'a şerh olarak kaleme alındığı ifade edilmiştir. Hayır sahibi Gazanfer Ağa için Allah'ın rahmet ve lütfuyla sevgili Peygamber'in hürmetine Peygamber'e komşu olması için dua

edilmiştir. Devamında bu şerhi okuyanlardan ve istifade edenlerden bir Fatıha okuyup şem'i'yi de anarak dua etmeleri istenmektedir (Behzad, 2017, s. 900-901).

şem'i'nin *şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'ı dua mahiyetinde bir hatime ile sona ermektedir. şem'i, Allah'a Hz. Muhammed'in aşkına Gazanfer Ağa ve kendisinin azaptan kurtulmaları için dua eder. *şerh-i Mahzenü'l-Esrâr*'da olduğu gibi eserinden istifade edenlerden Gazanfer Ağa ve kendisi için dua edilmesini ister. Devamında nüshayı şem'i'nin kendisinin yazdığını ifade ederek eserin H. 1009'da safer ayının yirmi beşinci (Perşembe) günü tamamlandığını belirtir ve Allah'a hamd ederek eseri sona erdirir (Gök, 2014, s. 924).

Latıfi (öl. 990/1582), tezkiresinin sonunda edebî ve sosyal tenkit içeren, eseri ve kendisi hakkında detaylı bilgilerin yer aldığı "der-Beyân-ı Hâtimetü'l-Kitâb bi-Hamdillâhi'l-Meliki'l-Vehhâb" başlıklı manzum-mensur karışık uzun bir hatime kaleme almıştır. Bu bölüm dönemin şiir anlayışı hakkında önemli bilgiler ve döneme dair tenkitler içermektedir. Latıfi, mensur olarak fikirlerini açıkladıktan sonra manaya mutabık bir de manzume eklemiştir. Hatimeye göre 300 şairi ihtiva eden eser H. 953'te tamamlanmıştır. Bu şairlerde kabiliyetli ve mana icat eden şair çok azdır. O dönemde şairlik iddiasında bulunanların çoğunun aslında tercümeçi ve taklitçi oldukları, yeni anlamlar icat etmediklerini ve geçmiş eserlerden alıntılar yaparak doğru olmayan iddialarla konuştukları belirtilmiştir. Ayrıca, bu kişilerin ne nereden geldiklerini ne de nereye gittiklerini bilmedikleri ifade ediliyor. şairlerin, kendi şöhretlerine uygun bir mahlas bulamadıkları ve yazdıkları şiirin tarzını ve ölçüsünü bilmedikleri, çoğunun önceki şairlerin mahlaslarını kullandığı ve ünlü bir şairle ortaklık kurmanın acziyetin, cehaletin bir sonucu olduğu vurgulanmıştır. Yine o dönemde fazilet sahibi kişilerin oldukça nadir olduğu ve başarı elde etmek için önceki dönemlerdeki ünlü şairlerle karşılaştırma yaparak kendilerini kanıtlamaya çalıştıkları belirtiliyor. Ayrıca, eski Fars şairlerinin çoğunun, saygın alimlerden ilham aldığı ve zamanlarında olan hükümdarların bilgisi sayesinde korundukları ve ebedî isim ve güzel hatıralar için kitaplar, risaleler yazdıkları ifade ediliyor. Ancak günümüzde, ilgi eksikliği ve cehaletin hüküm sürdüğu, bilgi ve marifetin önemszenmediği vurgulanmıştır. Türk şairleri arasında iyi şiir yazan usta şairlerin olduğu ifade edilir. Tasavvufi şiirlerin anlamını doğru bir şekilde anlamak gerektiği, bunun için manevi olgunluğa ve ilahî ilhama ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan her meyden, meyhaneden bahseden şiiri tasavvufa zorlamak veya yorumlamak gereksiz bir müdahale olarak nitelendirilmiştir. Döneme dair sosyal eleştiri içeren hatime bölümünde, Farsça manzum olarak çağın zulmü nedeniyle fikirlerin yok edildiği ve cehaletin sanatı, beceriyi ortadan kaldırdığı ifade edilmiştir. Halkın aldatıcı şeylere meftun olduğu ve bilgiden uzaklaştığı vurgulanmıştır. Ayrıca, devrin değerinin dış görünüşle ölçüldüğu, ancak halkın akıl ve anlayışının bu ölçüyle aynı olmadığı dile getirilmiştir. Faziletli insanların zindanlarda hapsedildiği ve onların yiyeceklerinin hazır bir şekilde beklediği ifade edilmiştir. Devamında mensur kısımda, dönemin toplumsal ve kültürel değer yargılarının sığ olduğu, cehaletin sanatı ve yeteneği yok ettiği, ancak gerçekte değerin bu zorlu dönemlerde daha da arttığı ifade edilmiştir. Yine, hırkaya değer verildiği, ancak gerçekte değerlerin akıl ve irfandan kaynaklandığı vurgulanmıştır. İlim ve irfana dair söyleşilerin kayb olduğu, yetenek ve bilginin artık toplumun öncelikli değeri olmadığı ifade edilmiştir. Geçmişteki büyük şairlerin eserlerinin talep ve ilgi görmediği ifade edilmektedir. İnsanların divan, risale, muamma ve inşa gibi eserlere ilgi göstermedikleri, hatta yüzlerine bile bakmadıkları belirtilmektedir. Marifetin azalması ve eserlerin ilgi görmemesi şeklinde ifadelerle, o dönemde eserlerin ve sanatın görmediği ilgi ve değere dair eleştiriler yapılmıştır. Devamında toplumun manevi değerlere olan ilgisizliği ve maddi dünyaya olan aşırı bağımlılığı, insanların sadece maddi kazançlar ve dünyevi isteklerle ilgilendikleri anlatılmıştır. Sosyal eleştiriye devam edilen bölümde manzum ve mensur olarak dünya sevgisinin insanların ruhlarını ve gönüllerini ele geçirdiği ve günahlarının çok olduğu ancak dünya sevgisinin bunların hepsinden daha büyük olduğu vurgulanmaktadır. İnsanların dünya hırısıyla kendi manevi değerlerinden uzaklaştığı, bilgi

ve anlayışın geri plana itildiği, zamanla ilim ve irfanın unutulduğu anlatılmaktadır. Mal ve mülk, insanların öncelikli hedefi hâline gelmiş, manevi değerler ise geri planda kalmıştır. Merhamet ve şefkat gibi insani değerlerin eksik olduğu ve insan kalplerinin sertleştiği ifade edilmektedir. Deccal ve fitnelerin zamanın gerçeklerinden olduğu, ancak Allah'ın yardımı ve inancın korunmasıyla bu tür fitnelerin aşılabileceği belirtilmektedir. Son olarak dua niteliğindeki kısımda Allah'tan imandan ve Kur'an'dan ayırmaması istenir. Bu, insanların manevi değerlerini koruması ve gerçek insanlık özünü kaybetmemesi için bir çağrıdır. Lütuf, merhamet ve şefkatten uzaklaşmanın ve insanların birbirlerine karşı hainlikle, kıskançlıkla bakışmalarının sonuçları ele alınmaktadır. İnsanların kötü huylu olduğu ve birbirlerine karşı hainlik ve kıskançlıkla baktığı vurgulanarak bu durumun bir süreç olduğu ve gün geçtikçe daha da kötüleştiği ifade edilmektedir. Beyitlerde insanların dünya nimetlerine olan aşırı düşkünlüğü ve kötü niyetli davranışları vurgulanarak eleştirilmiştir. Hatimenin son kısımlarında zamanın zorluklarının ve karmaşık durumlarının sadece akıl yoluyla açıklanamayacağı ve anlatılamayacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca, dünyada kerem sahibi insanların artık görünmez hâle geldiği dile getirilerek dürüst ve cömert insanların göz ardı edildiği ifade edilmiştir. Son kısım duaya ayrılmıştır. Manzum olarak kaleme alınan kısımda dua etmenin önemi ve dua etmeyi hatırlamanın değeri vurgulanmaktadır. Dua etmenin yorgun bir ruhu canlandırabileceği ve imanla dünyadan göçmenin önemi, dua etmenin, kişinin ruhunu ve zihnini rahatlatarak dünyadaki zorluklarla başa çıkmasına yardımcı olabileceği anlatılmaktadır. Dua etme imkanının olmadığı durumlarda bile, kişinin içtenlikle dua ederek veya Allah'ın rahmetini umarak hatırlanmayı dileyebileceğini belirtilmektedir (Canım, 2018, s. 569-579).

Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ* adlı tezkiresinin sonunda "Hâtîme-i Kelâm" başlıklı manzum-mensur karışık bir hatime bölümü yer almaktadır. Bu kısma Farsça "Şükürler olsun bu kutlu sözlü kitap ahbabın gönlünün istediğince tamamlandı." anlamında bir beyitle başlanmıştır. İslam'ın destekçisi ve Peygamber'in şeriatına hizmet ettiği ifade edilen Şehzade Selim'e övgüler sunulmuştur. Ardından, âlimlerin ve peygamberlerin ilimlerinin mirasçıları olan geçmiş şairler ve Ahdî'nin döneminde hayatta olan şairlerle eserin son bulduğundan bahsedilmiştir. Manzum kısımlarda, eserin tamamlandığı ve söz erbabı tarafından beğenildiği için Allah'a hamd edilmiştir. Ayrıca, hataların düzeltilmesi için yetenekli ve cömert kişilerin, hataları affetmek ve düzeltmek için ellerinden geleni yapacaklarına dair beklenti dile getirilmiştir. Son kısımda yer alan manzumede ise eserin Allah'ın yardımıyla kaleme alındığını belirterek okuyanların aziz ve muhterem kılınması için dua edilmiştir (Solmaz, 2009, s. 314, 315).

Ahîzâde *Şevâhidü'n-Nübüvve Tercümesi*'nin sonunda Allah'a kendisini ve diğer Müslümanları günahlardan ve kötülüklerden koruması için dua eder. Sonrasında ise tercüme edilen kitabın tamamlanmış olmasından dolayı Allah'a hamd edilmiştir. Arapça olarak kaleme alınan son kısımda eserin tamamlandığı tarih, H. 1009'un safer ayının perşembe gecesi olarak belirtilmiştir. Ahîzâde, eserini Anadolu vilayetinde bulunan Asâkir el-Mansura'da kadılık yaptığı dönemde kaleme aldığını ifade etmiştir. Metnin sonunda mütercim, hamdın sadece Allah'a ait olduğunu ifade ederek Hz. Peygamber'e, onun ailesine ve ashâbına salat u selam göndermiştir (Sönmez, 2021, s. 911, 912).

Sarı Abdullâh Efendi (öl.1071/1669)'nin *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye*'sinin "Târîh-i Te'lîf" başlıklı kısa hatime bölümünde eserin tamamlandığı tarih ve müellifin kimliği hakkında bilgi verilmektedir. Eserin tamamlandığı tarih, H. 1049'un receb ayının dördüncü salı günü olarak belirtilmiştir. Sarı Abdullâh, kendisini Abdullâh b. eş-Şerîf Muhammed b. Abdullâh olarak tanıtmış ve Kostantiniyyeli ve Bayramî tarikatının mensubu olduğunu ifade ederek dua etmiştir. Metnin sonunda müellif, Allah'tan kendisini, anne babasını ve hocasını başışlamasını, ona bilgelik ve hakikatin kapılarını açmasını dilemektedir (Özer, 2015, s. 535).

Cinânî, Allah, gerçeği en iyi bilendir, mealindeki Arapça ifadeyle başladığı *Bedâyiü'l-âsâr*'ın hatime bölümünde eserin kaleme alınma süreci ve tamamlanmasıyla ilgili sanatlı ifadelerle bilgiler vermektedir. Eserinin derlenme ve yazılma sürecinde gösterilen emek ve çaba, belagatin incelikleriyle birleşerek kalemin mürekkebiyle harmanlanan rivayetlerin kaleme alındığı sanatlı bir dille ifade edilmiştir. Son kısımda artık, konuşan kuşun, papağanın ve can kuşunun istirahat etmesi gerektiği dile getirilerek padişahın devletinin ve şahın saltanatının devamını talep ettiği dualarla eserin sonlandırılması ve tamamlanmasına niyet edilir (Ünlü, 2008, s. 513).

ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî-Ravzati Ulemâ'l-Osmâniyye'nin mensur ve devamında manzum kısımlarının yer aldığı hatime bölümünde Habîbî, *Şakâik*'in tercümesinin yapılması ve tamamlanması sürecine dair bilgi vermektedir. Tercüme işlemi, yüce Allah'ın emriyle gerçekleştirilmiştir ve bu süreçte en cömert ve kerem sahibi olarak nitelendirilen Nişânî Beg Hazretleri'nin liderliğinde yapılmıştır. Nişânî Beg, metinde övgüyle bahsedilen bir kişidir; şairler sultanı, sultanların mektup yazarı ve devletin kanunlarının kaydedicisi gibi vasıflarla övülmüştür. Tercümenin tamamlanması, H. 972 senesi muharrem ayının on sekizinci gününde gerçekleşmiştir. Bu tarih, tercümenin ne zaman tamamlandığını belirtmiştir. Tercümenin başarısından dolayı Allah'a şükür ve hamd ifade edilmiştir. Manzum kısımda ise eserin tamamlanmasına ve içeriğine ilişkin sevinç ve minnet ifade edilmiştir. Ardından, eserin içeriğinin önemli bilgiler ve hikâyeler içerdiğini ve bu bilgilerin bir hazine gibi değerli olduğu ifade edilmektedir. Daha sonra eserin içeriğine dair şeyhlerin hayatı hakkında bilgilerin Türkçeye tercüme edildiği dile getirilmiştir. Son kısımda, Habîbî, eserde kusurların olabileceğini ancak bunlara rağmen dostların hatalarıyla kabul etmesini talep ederek eserini okuyanlardan kendisi için dua talebinde bulunur (Ekinçi, 2021, s. 575).

Pîrî Paşazâde Mehmed Cemâlî, *Tuhfe-i Mîr* adlı *Tuhfe-i Şâhidî* şerhinin "Hâtîme" başlıklı bölümüne Allah'a hamd ve minnet ifadeleriyle başlar. Eserin yazım sürecinde karşılaşılan zorluklar sebebiyle 25 yıllık bir gecikme olduğunu dile getirir. Daha sonra eserini okuyanlardan kusurlarının gizlenmesi ve hatalarının giderilmesini ister. Hatimenin sonunda ise bir tarih manzumesi kaleme alınmıştır (Gümüş, 2006, s. 427).

Muhammed b. İbrâhim tarafından yazılan *Yûsufu Züleyhâ* adlı eserin manzum ve mensur karışık olarak kaleme alınan hatime bölümünde, Yusuf kıssasının akıllılara nasihat ve salihlere de ibret olacak pek çok öğüt ve hikmet barındırdığını ifade edilmiştir. Feraset sahiplerinin bu kıssadan ders alarak "Ahsenü'l-kasas"ın işaretini ve hikmetini anladıkları, Yusuf'un güzel suretine benzemek yerine, onun güzel ahlakıyla ilgilendikleri dile getirilmektedir. Ayrıca herkesin, zulmedenlere karşı adaletle davranması, iyilik yapanlara iyilikle karşılık vermesi, suçlulardan intikam almak yerine onların affedilmesi, belaların sabırla karşılanması, ihtiyaçların sadece Allah'a arz edilmesi, şehvetten kaçınılması ve zindana girmeyi göze alarak günaha karşı Allah'a isyan edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Müminlerin dünyada çeşitli belalardan korunup ahirette Hz. Peygamber'in sancağı altında emin ve güvende olmaları için dua edilmiştir. Manzum kısımda müellif, Allah Teala'nın Yusuf kıssasına "ahsen" dediğini, bunu kimsenin inkâr edemeyeceğini ve Allah'tan başışlanma ümidiyle bu eseri kaleme aldığını dile getirmiştir. Müellif, eserin tamamlanması için sürekli dua ettiğini, bu sürecin başarılı olması için Allah'a güvendiğini dile getirmiştir. Sonrasında ise dualarının sonunda kabul olduğunu ve eserin Allah'ın lütfu ve yardımıyla başarılı bir sonuca ulaştığını ifade ederek okuyucularından ismini hatırlamalarını ve kendisi için hayır, dua ederek ve Fatıha okuyarak ruhunu mutlu etmelerini ister (Şahin, 2015, s. 731, 732).

Şem'î *Şerh-i Mesnevî*'nin hatime bölümünde şerhin tamamlanmasından dolayı Allah'a dua eder ve Peygamber'e salat u selam gönderir. Eserinin en uygun zamanda tamamlanmasının ve güzel bir sonuca

ulaşmasının Allah'ın lütfu ve yardımıyla gerçekleştiğini belirtir. Ayrıca, üstadım dediği Surûrî'ye minnettarlığını ifade eder ve onun da Farsça şerh ettiği eserinde birçok hikâye bulunduğunu ancak derin anlamlarını şerh etmediğini belirtir. Şem'i, *Mesnevî*'nin Türkçe olarak hazırladığı şerhinin yedi yıl süren bir çalışmanın sonucunda kuvvet ve kudret sahibi Allah'ın yardımıyla ve Mevlanâ'nın yüce ruhunun gayreti ile H. 1004'ün safer ayının onuncu günü olan cuma günü tamamlandığını ifade eder. Metinde bu eserin bir kitap olarak basıldığını ve bu kitaptan faydalanan herkesin dualarını kabul edilmiş umuduyla Allah'a dua etmeleri gerektiğini belirtir. Son olarak Şem'i, günahkâr bir hizmetkâr olarak dua etmeye devam ettiğini ifade eder (Yilter, 2016, s. 2003, 2004).

Azmî Pîr Mehmed tarafından, *Ahlâk-ı Muhsinî* esas alınarak yapılan *Enîsü'l-ârifin* adlı tercümenin manzum-mensur karışık olarak oldukça mecazlı bir üslupla kaleme alınan "Hatm-i Kitâb" başlıklı hatime bölümüne, Allah'a hamdla başlanmıştır. II. Selim; göklerin en büyük yıldızı, en mutlu ve en yüce kudret güneşi, ünlü ve taçlı şehriyar, zamanın sultanı, Osmanlı hanedanının övücü vs. ifadelerle methedildikten sonra sultana Allah onun saltanatını daim kılsın ve devleti dönen feleklerin dönüşüne, kuşların uçuşuna benzesin şeklinde dua edilmiştir. Eserin tamamlandığı tarih 2. Selim'in tahta çıkış tarihidir. Bu durum devlet güneşinin coşku ve neşeyle mutluluk ve refah tahtına geldiği tarihte, fikir dalgıncı da mana denizinden şahane bir inci çıkararak tamamlanma halhaliyle tamamlandığı gibi mecazlı ifadelerle anlatılmıştır. Müellif, geleneğe uygun olarak eserinin yazıldığı tarihi gösteren bir tarih manzumesi kaleme almıştır. Son beyitte eserin adı olan *Enîsü'l-Ârifin* de zikredilmiş, tam tarih olarak H. 974 düşürülmüştür. Devamında Azmî, tevazu ifadeleriyle "Pîr Mehmed bin Pîr Ahmed bin Halîl" mısraında kendi künyesini belirtmiştir. Hatimenin son kısmında eserdeki hataların ve kusurların rıza ve göz yumma ile kapatılması istenir. Artık kitabın sona erdiği ifade edildikten sonra Arapça olarak kaleme alınan duada eserin tamamlanmasından dolayı Allah'a hamd, Hz. Muhammed'e dua ve selam, hikmetle konuşanlara selam edilmiş ve tüm müminlere, dostlara Allah'ın izzet ve selamının ulaşması talep edilmiştir (Koyuncu, 2016, s. 652-654).

Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Hilyetü'r-ricâl*'inin "Hâtimetü'l-kitâb" başlıklı hatime bölümünde, eserin içeriği hakkında açıklamalar bulunmaktadır. Bu eser, veliler ve sufiler konusunda kaleme alınmıştır ve yine velilerin manevi desteğiyle tamamlanmıştır. Metinde, Allah dostlarının himmetine ve dualarına güvenilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu kişilerin kerem ve himmetle dünya ve ahirette kendilerine hizmet edenlere yardım edecekleri ifade edilmektedir. Hatime bölümü, Arapça olarak velilerin himmetiyle bana yardım et, beni koru, isteklerime ulaşmamı sağla ifadeleriyle sona ermektedir (Yüceol, 1994, s. 70, 71).

Fuzûlî'nin *Hadikatü's-Süedâ* adlı eserinde yer yer manzum kısımların da bulunduğu, mecazlı bir üslupla kaleme alınan hatime bölümü "Münâcât be-Dergâh-ı Kâdi'l-Hâcât" başlığıyla kaleme alınmıştır. Eserin Allah'ın yardımıyla tamamlandığı dile getirildikten sonra Hz. Hüseyin'in başına gelen elim hadiseye mecazlı ifadelerle değinilmiştir. Manzum kısımlarda ise Hz. Hüseyin'in övgüsü yer almaktadır. Hatime bölümünün devamında Sultan Süleyman'ın yüceliği, hükümdarlığı övgüyle anlatılır ve ona dua edilir. Ona, "sultanların en alametli olanı" olarak atıfta bulunulur. Güven ve huzur dairesinin kutbu olarak tanımlanır. Sultan Süleyman'ın merhameti ve cömertliği ile ilgili olarak onun kutsal varlığı ve melek ordusuyla ilişkilendirilen devleti ile devamlı bir şekilde faydalanılması dileği aktararak eserin Mehmed Paşa'nın himayesi ve lütfu altında yazılmış olduğu ifade edilir. Ayrıca, Sultan Süleyman'ın koruma ve muhafazasının Bağdat'ı İslam dünyasının gıpta ettiği bir yer hâline getirdiği belirtilmiştir. Hatimenin son kısmında Mehmed Paşa'dan övgüyle bahsedilir. Ona, fakirlerin sığınağı ve emirlerin önderi olarak atıfta bulunulur. Mehmed Paşa'nın Allah'ın himayesinde olduğu belirtilir ve kendisi için dualar edilir. Devamında, eserin bitmiş olmasının sevinci ve şükür ifadeleri yer alır. Ayrıca eserin, anlaşılabilir bir

dille yazıldığı belirtilir ve eseri okuyan belagat sahibi kimselerden eserdeki hataları düzeltmeleri ve Fuzûlî kendisine dua etmeleri talebinde bulunur. Son kısımda ise manzum dua ifadeleri yer alır (Güngör, 1987, s. 486-488).

Âşık Muhammed b. Ömer el-Hanefî'nin *Hulâsatü'l-Ahbâr* adlı Medine tarihi tercümesinin sonunda "Tezyîl" başlıklı bir hatime bölümü yer almaktadır. Bu bölüm terceme-i hâl mahiyetinde olup mütercim ve babası hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Buna göre mütercim Âşık Ömer, Amasyalı Kara Hâfız'ın oğludur. Kara Hâfız ticari yolculuklar yaparken Herat'a gitmiş ve orada meşhur Nakşibendî şeyhi Hâce Ubeydullâh-ı Ahrâr'ın halifelerinden Mîr Ringirîz'in sohbetine katılarak bu tarikata intisap etmiştir. Herat'ta "Hâfız-ı Rûmî" olarak anılan Ömer Efendi, tasavvufun etkisiyle uzlete çekilmiş ve uzun bir süre dönmemesi nedeniyle öldüğü zannedilmiştir. Ancak bir yıl sonra Mekke'de tanıdığı birisi tarafından bulunmuş ve Heratlı komşularıyla tanışmıştır. Âşık Muhammed, H. 950'de Medine'de Farsça konuşan bir ailede doğmuştur. Âşık Muhammed, babasının vefatından sonra altı yaşında okula başlamış ve ilk olarak Medine'de Arapça öğrenmiştir. Yirmi iki yaşına geldiğinde, Arapçadan Türkçeye çeviri yapabilecek seviyeye gelmiş ve bu yaştan sonra Türkçeyi öğrenmeye başlamıştır. Türkçeyi öğrenme sürecinde sık sık Türk arkadaşlarıyla bir araya geldiği anlaşılmaktadır. Âşık Muhammed, eserinde üç istekte bulunmaktadır. İlk olarak, Türkçedeki yetersizliğini kabul ederek okurlardan bu konuda anlayış beklediğini ve hatalarının düzeltilmesini istediğini ifade etmektedir. İkinci olarak, ebeveynlerinin hakkını hatırlatarak onlar için hayırlı dualar edilmesini vurgulamaktadır. Son olarak, Mîr Ringirîz'in ruhundan yardım talep etmekte ve eserinin tamamlanmış olmasından dolayı Allah'a şükretmektedir (Gemici, 2022, s. 582-584).

İbrâhim b. Ahmed el-Amâsî tarafından kaleme alınan *Terceme-i Şakâik-i Nu'mâniyye*'nin hatime bölümünde, "Ahvâl-i sâhib-i kitâb" ve "Ahvâl-i sâhib-i terceme" başlıkları altında Taşkoprizâde Ahmed Efendi ve İbrâhim b. Ahmed el-Amâsî'nin hayatları detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca tercüme süreciyle ilgili kısa bir açıklama yapan çevirmen, tercüme yöntemini ve eserin tercüme sebebini de açıklamıştır. Hatimenin ilk kısmında Taşkoprizâde'nin hayatı ve eğitimi hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur. Mütercim eğitim aldığı medreseleri, ilim dallarını, aldığı icazetler ve görev yaptığı yerleri anlatmıştır. Hatimenin ikinci kısmında eseri ve kendi hayatı hakkındaki bilgileri vermiştir. İbrahim bin Ahmed Amâsî, tercüme sürecinde kelime kelime çeviri yerine, her cümlemin anlamını aktarmaya odaklanmıştır. Ona göre bu, Arapça kelimelerin Türkçede aynı şekilde ifade edilememesi gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Amâsî, tercüme sürecinde birçok sıkıntıyla karşılaştığını ifade etmektedir. Tercüme sürecinde yaşanan bu zorluklara rağmen, Amâsî eserini tamamlamıştır. Maddî imkânsızlıklar, şifa olacak bir ilme sahip olmama, öldükten sonra dua edecek bir evladının olmaması gibi sebeplerle okuyan herkese, Allah'ın rahmeti ve Hz. Muhammed'in şefaatinin ulaşmasını ve bu tercümeden faydalanan herkesin kendisi için hayır dualar etmesini ister. Allah katında duası makbul birinin, duasının kabul olacağı bir zamanda edeceği duadan ümitlidir. Devamında Amasya'dan gelen zayıf bir kul olduğunu ifade ederek eğitim aldığı hocalarını ve yaşadığı deneyimleri anlatmıştır ve tercümenin Amasya'da H. 1095 senesinde tamamlandığını belirtmiştir (Alp, 2020, s. 611-615).

Selîmnâme'nin manzum-mensur karışık ve başlıksız olarak kaleme alınan hatime bölümünde Keşfi, eserini tıpkı Hz. Süleyman'a çekirge budunu hediye götürən karınca gibi kendisinin de eserini Sultan Süleyman'ın huzuruna getirdiğini ifade etmiştir. Eseri kaleme almasındaki sebep okuyucular tarafından hayır dua ile yâd edilmektir. Bu acayip kelimelerin ve tuhaf ifadelerin bir araya getirilmesindeki amaç zamanın Süleyman'ını övmek ve onun için dua etmektir. Bu ifadelerden sonra manzum ve mensur olarak Sultan Süleyman adına devleti ve sarayının mamur ve huzurlu olması için dua edilmiştir. Eserin sonunda tarih manzumesi kaleme alınmıştır. Kullanılan ifadelerden bu manzumenin de Keşfi tarafından

kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Buna göre eserini yazmaya H. 920 (1415)'de başlamıştır. Yüce soylu Hüsrev olarak nitelendirdiği I. Selim'in yaptıklarını yazmıştır. Allah'ın lütfu ve yardımıyla eserini H. 927'de tamamlayıp adını *Bâğ-ı Firdevs-i Guzât u Ravza-i Ehl-i Cihâd* koyduğunu ifade eden Keşfi bu bahçeyi ziyaret edenlerden yani eserini okuyanlardan dua isteyerek eserini sonlandırmıştır (Severcan, 1988, s. 155-157).

Bustân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân'ın Hatime bölümünde Hüseyin Kefevî (öl. 1010/1601) okuyucudan bazı taleplerde bulunmuştur. Öncelikle eseri okuyanlardan eserin müellifi ve müstensihisi için dua istemiştir. Daha sonra şerh edilen eserlerin nüsha farklarına ve farklı şerhlerine dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Son kısımdaki Arapça bölümde şerhin mübarek şevval ayının on altıncı günü, Mekke-i Mükerrerme'de kadı iken, zayıf ve fakir Hüseyin el-Kefevî tarafından Bereketü'l-Mesacid adlı Mekke-i Mükerrerme bahçelerinden birinde tamamlandığı ifade edilmiştir. Eserin tamamlanmasından dolayı Allah'a hamd edilmiş ve Peygamber'e salat u selam gönderilmiştir (Sel, 2020, s. 861).

Sürûrî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ının hatimesinde Hâfız vefat ettikten sonra, bazı arkadaşlarının, onun divanlarını tehecî harflerine göre veya gazellerin içeriğine göre düzenledikleri belirtilmiştir. Ayrıca, şerh için seçilen nüshanın uygunluğu hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra, Hâfız'ın çoğu sözünü anlamakta birçok kişinin zorlandığı, istenilen anlamı belirlemede şaşkınlık yaşadıkları ve gaybın dilini şerh etmenin kolay olmadığı anlatılmıştır. Bu sebeple halkın gözünden düşmüş, başına türlü sıkıntılar ve dertler gelmiş, yaşı yetmişe ulaşmış olan Sürûrî, Rahman'ın lütfuna talip olup, Allah'a tevekkül edip, tasavvuf yolunda çok zaman harcayarak meşguliyetinin yoğunluğunu arttırırken geceleri uyumayı ve dinlenmeyi, gündüzleri ise dolaşıp sohbet etmeyi terk ederek feyizlere ulaşmıştır. Bunun sonucunda, beyitlerin anlamları ortaya çıkmıştır. Hatime bölümünün sonunda bu eseri alıp okuyanlar ve doğru yolu takip edenler, bu fakiri hayır dualarıyla anıp ruhunu, ihtiyaç duyduklarıyla zenginleştiresin ve sevindirsinler şeklinde şarih'in dua talebi dile getirilmiştir. Ardından "satıcı müşteriden para ister, şarih de eserini okuyanlardan dua ister" anlamında Farsça beyitle dua talebi yinelenmiştir (Atıla, 2019, s. 2032, 2033).

Emîr-i Kebîr Hemedânî (öl. 786/1385)'nin siyasetname türündeki Farsça *Zahîretü'l-Mülûk*'unun Sürûrî tarafından kaleme alınan *Terceme-i Zâhîretü'l-Mülûk* adlı eserin hatime kısmında *Zahîretü'l-Mülûk*'un şerhinin H. 960 senesinin rebiülâhir ayının ilk gününde tamamlandığı ifade edilmiştir. Devamında kaleme alınan manzumede eserin Şehzade Mustafa'nın talebi üzerine iki aylık bir süreçte tamamlandığı belirtildikten sonra eserin yazımına destek olan Şehzade Mustafa için dua edilerek eser tamamlanmıştır (Bügan, 2020, s. 436).

Senâî Mehmed Efendi'nin *Şevâhidü'n-Nübüvve Tercümesi*'sinin hatime bölümünde "Pend" başlıklı bir manzume yer almaktadır. Senâî'nin kendine nasihatte bulunduğu bu kısımda ölüm ve ahiret konularını ele almakta ve insanın faniliğine vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda ölümün, dünya hayatının süsü olan şeylerin sonunu getirdiği ve gerçek hayatın ahiret hayatı olduğu, ölümün insanı ziyaret eden bir misafir olduğu ve herkesin bu misafiri bir gün karşılayacağı belirtilir. Ayrıca, insanın bu dünyada Allah'ın hizmetinde olması ve Allah'a şükretmesi gerektiği vurgulanarak ölümün ardından hesap verilecek olan ahiret hayatına hazırlıklı olunması gerektiği dile getirilir (Gündoğdu, 2019, s. 279, 280).

Vâhidî tarafından pendname türünde kaleme alınan *Saadetnâme*'de uzun bir hatime bölümü yer almaktadır. Hatime mensur "der-Beyân-ı Hâtimetü'l-Kitâb ve Midhât-ı Pâdişâh-ı Âlî-Cenâb", manzum "Mesnevî-i der-Duâ-yı Pâdişâh-ı Cihân" ve "Mesnevî der-Beyân-ı Hâtimetü'l-Kitâb Goften ve ÖZR-i

Taksîr-i Hîş Hâsten” başlıklı bölümlerden oluşmaktadır. “Der-Beyân-ı Hâtîmetü’l-Kitâb ve Midhât-ı Pâdişâh-ı Âlî-Cenâb” başlıklı ilk kısımda Vâhidî, Allah’ın evreni oluşturduktan sonra güvenilir insanlar yarattığını ve bunlardan birinin Kanuni Sultan Süleyman olduğunu ifade eder. Kanuni’nin fethettiği bölgeleri anlatır ve onun öne çıkan niteliklerine değinir. Ardından gelen “Mesnevî-i der-Duâ-yı Pâdişâh-ı Cihân” başlıklı 12 beyitten oluşan mesnevide sultanın zaferi ve başarısı için dua edilmektedir. Sultanın, İslam dininin temsilcisi olarak görülmesi ve onun hükümdarlığı altında dünya halkının esir olması istenmektedir. Ayrıca, liderin adaleti ve gücü vurgulanarak düşmanlarının mağlup olması, halkın güvenliği, sultanın muzaffer olması ve saltanatının devam etmesi için dua edilmiştir. “Mesnevî der-Beyân-ı Hâtîmetü’l-Kitâb Goften ve Özr-i Taksîr-i Hîş Hâsten” başlıklı 54 beyitlik mesneviden hemen önce H. 920 senesinde Sultan Süleyman’ın Belgrad Kalesi’ni fethetmesiyle birlikte eserin tamamlandığı ifade edilir. Müellif, eserinin tamamlanmış olmasından dolayı mesneviye Allah’a hamd ederek başlar. Eserini dua amacıyla kaleme aldığını, tamamlanmasında Allah’ın lütfu ve yardımının etkili olduğunu belirtir. Okuyuculardan, eseri okurken kendisine dua etmelerini ister ve hataları aramanın yerine, eserde tespit edilen hataların düzeltilmesini talep eder. Ardından, eserin tasavvufî içeriği üzerinde durarak manevi bir rehber olarak insanların ruhsal yolculuğunda önemli bir rol oynadığını vurgular. Bu kısımda, manevi olgunlaşmanın, insanın kendi zayıflıklarını kabul etmesiyle başladığına işaret edilir. Daha sonra, ilâhî sırları keşfetmek ve O’nun rızasını kazanmak için peygamberlerin ve velilerin örnek alınması gerektiği vurgulanır. İnsanın, dünyevi arzularından vazgeçerek manevi bir yolculuğa başlaması gerektiği belirtilir. Allah’tan manevi tekâmül için yardım talebinde bulunulur ve eserin tamamlandığı ifade edilerek eser sona erer (Şimşek, 2020, s. 607-615).

Mehmed Hafid’in *ed-Dürerü’l-Müntehabâtü’l-Mensûre fi-İslâhi’l-Galatâtî’l-Meşhûre* adlı eserinde “Hâtîme” başlıklı uzun ve ana metne göre daha ağır ve metaforik bir dille kaleme alınmış hatime bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde kusur görme, hata bulma ve ayıplama ile ilgili bazı beyitler ve kelam-ı kibarlar nakledilerek insanların toplumda sahip oldukları konumun ve şöhretin, hatalarının daha geniş bir kitle tarafından fark edilmesine yol açabileceğini; yeni eserlerinin eleştiriye açık olduğunu ve bu eleştirilerin Hafid’in kendi eserine yönelik de olabileceği anlatılmıştır. Hatimeye Allah’a hamd edilerek devam edilmiştir. İnsanın yaratıcılığı ve hayal gücünün değerine vurgu yapılmaktadır. Hayal gücü sonucu ortaya çıkan “lü’lü-i deste-i adîmü’l-misl” ifadesiyle, eser son derece nadir ve değerli bir inciye benzetilerek insanın hayal gücünün büyük bir hazine olduğu anlatılmaktadır. Bu yeteneğin korunması gerektiği ve doğru şekilde değerlendirilmediğinde kaybolabileceği ifade edilir. Ancak bu, sadece Allah’ın lütfu ve ihsanıyla mümkün olabilir. Devamında hünerin takdir edilmesi ve bilgiye değer verilmesi gerektiği belirtilir. Sultanın cömertliği ve bilgisinin, yeni eserlerin ve hünerlerin ortaya çıkmasında büyük bir etkiye sahip olduğu vurgulanır. Dilin gücünün vurgulanmasıyla, dilin doğru kullanımının öneminin altı çizilir ve dilin insanlar arasında anlayışı ve uyumu teşvik edebileceği, ancak yanlış kullanıldığında zarar verebileceği düşüncesi aktarılır. Bilgili insanların değeri üzerinde durulur ve dilin zenginliği ile inceliklerinin, bilgi sahiplerinin elinde değer kazandığı belirtilir. Ancak, dilin kötüye kullanılmasının, bu değeri azalttığına işaret edilir. Bilgili kişilerin eleştirilerinin önemi üzerinde durulur. Ayrıca dilin tahrif edilmesinin ve kötüye kullanılmasının sonuçları üzerinde durulur. Son kısımdaki mesnevide Hz. Peygamber’in kendisine şefaatçi olması için Allah’a dua edilmiştir (Çağlayan, 2016, s. 509-510).

XVII. Yüzyıl

Bürûcü’n-Nücûm’un manzum ve mensur karışık olarak kaleme alınan “Hâtîme-i Kitâb-ı Şeref-Nisâb” başlıklı hatime bölümünde Balıkesirli Râsih Ahmed, Sultan II. Mustafa’yı keramet ve saadet sahibi, cihan sultanı, adaletli bir hakan olarak tasvir ederken, Osmanlı İmparatorluğu’nu da sultanın

hükümdarlığının tazelik verdiği bir güzellik olarak betimler. Daha sonra gelen “Beyt” ve “Nazm” başlıklı Farsça manzumelerde padişah övülmeye devam edilir. Bu kısımlarda padişahın nitelikleri anlatılmıştır. Padişah, İskender gibi çalışkan, adaleti tesis eden, bilgi ve erdemin direği, din ve devletin tahtının sultanı olarak tasvir edilir. Gökyüzünün, halkın ve İslam’ın sultanı; insanların üzerinde Allah’ın halifesidir. Padişah memleketleri ele geçirerek Allah’ın adını yüceltir. Ayrıca, Müslümanların koruyucusu, devlet ve din işlerinin düzenleyicisidir. Zulmü ve adaletsizliği ortadan kaldırmak için çaba sarf eder. Nazm kısmında ise padişah İskender, Feridun, Dârâ gibi mitolojik şahsiyetlerin ve Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed gibi peygamberlerin üstün sıfatlarıyla tavsif edilerek methedilmektedir. Son kısımda II. Mahmud övgüsünün yanı sıra şehzade I. Mahmud’un doğumundan dolayı dua mahiyetindeki manzum tarihler yer alır. Bu tarihlerden de eserin H. 1108 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır (Atılgan, 2021, s. 72-75).

Bostanzâde Yahyâ tarafından kaleme alınan Hz. Muhammed’in mucizelerinin konu edildiği *Gül-i Sad-Berg* adlı eserin hatime bölümünde Peygamber’in şefaatinin günahkârların affedilmesine ve hastaların şifa bulmasına vesile olacağı belirtilir. Eserin yazım süreciyle ilgili olarak Peygamber’in mucizelerinin kısa zamanda yazılarak tamamlandığı ifade edilir. Eserin içeriğine dair ise yazılanların, Allah’ın sonsuz lütuflarından kaynaklandığı, okuyup dinleyenlere birçok bereket ve fayda sağladığı, ayrıca derin anlamlar taşıdığı ifade edilmektedir. Çok günahkâr kişilerin bile peygamberin şefaati sayesinde Allah’ın lütfundan pay alabilmesinin mümkün olduğu vurgulanmaktadır (Özkan, 2011, s. 572).

Rızâ Tezkiresi’nin “Hâtîme” başlıklı bölümünde eserin tamamlanmasında Allah’ın yardımı ve lütfunun önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca, eseri okuyan ilim erbabı ve söz ustalarından eserdeki kusurları ve hataları bağışlama ve gizleme ricasında bulunulmuştur (Zavotçu, 2017, s. 232, 233).

Bursalı İsmail Hakkı Efendi’nin kaleme aldığı *Şerh-i Pend-i Attâr*’ın hatimesinde, Allah’ın peygamberlere ve insanlığa yönelik özel rahmetine dikkat çekmektedir. Öte yandan Allah’ın müminlere ve Peygamber Efendimiz’in ümmetine bahşettiği bu özel rahmeti vurgulamaktadır. Eserin H. 1106 yılının 17. cuma akşamında tamamlanmış olduğu bilgisi verilir. Müellif bu şerhin kalıcı olmasını, insanlara faydalı bir kaynak olarak hizmet etmesini ve kendisini kötülüklerden uzak tutmasını temenni etmektedir. Son kısımda Arapça olarak Allah’a hamd edilerek Peygamber’e salat u selam gönderilmiş ve dualarının sonu ise, “Hamd alemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.” (Yûnus: 10) anlamındaki ayetle Allah’a hamde vurgu yapılmıştır. Eserin sonundaki manzum tarihte, bu şerhin Şeyh Attâr’ın gül kokusuna benzer bir esinti getireceği ve gönül ehillerine bir hediye olarak sunulacağı ifade edilmektedir (Çakıroğlu, 2012, s. 683, 684).

Cemâleddin Hulvî’nin *Lemezât-ı Hulviyye Ez-Lemeât-ı Ulviyye* adlı eserinin “Hâtîme-i Kitâb-ı Lemezât-ı Hulviyye” başlıklı hatime bölümü manzum-mensur karışık bir görünüm arz eder. Bu bölümde müellifin yaşam öyküsü ve manevi olarak tasavvufi seyrüsüluk sürecine değinilmiştir. Müellif, öncelikle kendisini “çok günahkâr bir kul” olarak tanımlamaktadır. Başlangıçta nefesine uyup heveslerinin peşinden gittiğini, ancak Allah’ın lütfu ile sufilige yönlendirildiğini ve doğru yolu bulduğunu vurgulamaktadır. Bu dönüşüm, onun manevi gelişiminde kritik bir rol oynamıştır. Ayrıca müellifin “gönlü kırık yol gösterici Necmeddin” ve “âlemin kutbu Şeyh Gülşenî”nin takipçisi olduğu belirtilmektedir. Bu iki şeyhin manevi rehberliği, onun seyri sülûktaki (tasavvufi yolculuktaki) ilerleyişine katkı sağlamıştır. Manzum kısımda Hulvî, daha önce nefis ve şeytana uyduğunu, ancak Allah’ın lütfu ile doğru yolu bulduğunu ve “Hulvî” mahlasıyla tatlı sözler söylediğini dile getirmektedir. Şiirlerinin, okuyucuları aşk yoluna yönlendirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Metnin nesir bölümünde ise, Hulvî’nin babasıyla gerçekleştirdiği hac yolculuğu ve Şeyh Hasan Efendi ile tanışması üzerinde

durulmaktadır. Bu tanışma, onun manevi gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Müellifin ifadelerine göre, babası Ahmet Ağa'yla 14 yaşındayken hac ziyaretine gitmiştir. Bu seyahat sırasında, Şeyh Hasan Efendi ile tanışmışlar ve İstanbul'a birlikte dönmüşlerdir. Ancak Şeyh Hasan Efendi'nin asıl amacının ne olduğu bilinmemektedir. Babası, alışkanlığı üzere helvacılık yapmaya devam etmiştir. Bir gece, Divan Şahı çavuşlarına katılıp Sultan Murat tarafından zeamet ile ödüllendirilmiştir. Müellif dünyevi mevki ve makam peşinde koşmadığını, anne-babasının hatrını gözettiği için sineye çektiğini belirtmektedir. Hulvî'nin manevi yolculuğu, erişkin çağa geldiğinde biat almasıyla başlamıştır. Ancak daha sonra, İbrahim Paşa tarafından zeametlerinin başkasına verilmesi üzerine, fakir insanlarla ilgilenmeye yönelmiştir. Yazarın babası, daha sonra vefat etmiştir. Bu süreçte, Mahmûd Hüdâî hazretleri de müellifin terbiyesiyle ilgilenmiştir. Doğru yola ulaşmasındaki kilit olay ise, Yenikapı'daki Mevlevihane'de *Mesnevî* dinlerken yaşadığı rüya deneyimidir. Bu rüyada, Merkez Efendi kendisine görünmüş ve "Oğul, bize gel" diyerek ona çağrıda bulunmuştur. Bunun üzerine, yazarın şeyhlik makamına eriştiği ve biat aldığı anlaşılmaktadır. İçinde Gülşenî olma arzusunun belirmesi üzerine, Mısır'a giderek Şeyh Gülşenizâdelerden Necîbüddin Hasan Efendi'nin hizmetinde bulunmuştur. İstanbul'a döndükten sonra, kendisinin Gülşenî tarikatına mensup olduğu yönünde bazı kişilerin varsayımlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak müellifin Zarîfî Hasan Efendi'den dervişlik icazetinin olduğunu açıkça beyan etmesi üzerine, bu kişilerin şüphelerinin giderildiği kaydedilmektedir. Ardından, Davud Paşa Camisi'nde vaizlik görevine atandığı belirtilmektedir. Metnin son kısmında ise, yazarın 1028/1619 yılında hac ziyaretini gerçekleştirdiği ve bu vesileyle Şeyh İbrahim Efendi'den kendisine hilafetname verildiği aktarılmaktadır. Yazar, bu hilafetnameyi alarak İstanbul'daki fakirlere hizmet etmeye başladığını, *Lemezât*'ı kaleme aldığını ve okuyanlardan hayır dua etmelerini istemektedir. Son kısımda ise mahlasını alma sürecini anlatmıştır. Buna göre üstadı Ali Semerkandî tarikatından Hızır Efendi, yazarın şiirlerini görerek yazara bir mahlas ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Bir gün, Hulvî Mevlâna'nın *Divanı*'nı satın almış ve hocasına sunmuştur. Hocası, bedava elde ettiği bu divanı hayra yorarak içindeki bazı gazellerin yazara da uygun olduğunu ifade etmiştir. Bu sırada hocası, "Gel helvacının oğlu! Mevlâna'dan sana bir mahlas arayalım" diyerek *Mevlâna Divanı*'nı Fatiha ve İhlas'la incelemeye başlamıştır. Yüksek kerametleri ve Allah'ın hikmeti sayesinde, *Divan*'ın başındaki "Men kâne ulviyyen kad câe hulviyyen/..." (Kim yüce ise, o tatlı gelmiştir) mısrasını tespit etmişlerdir. Bu olay sonucunda, "Hulvî" mahlasıyla şiir ve mesnevi söylemeye başladığı belirtilmektedir (Süer, 2023, s. 719-725).

Muhyiddîn-i Arabî'nin *Muhadaratü'l-Ebrâr ve Müsâmerâtü'l-Ahyâr* adlı eserinin Nergisî tarafından yapılan tercümesi olan *El-Akvâli'l-Müselleme fî-Gazavâtî'l-Mesleme* adlı eserin "Hâtimetü'l-Kitâb" başlıklı hatime bölümü manzum-mensur karışık olarak kaleme alınmıştır. Bu bölümdeki manzum kısımlar Farsçadır. Bu bölümde, yüce bir şeyhin kerameti ve ibretlik hikâyesinin, onun etkileyici ve beğenilen üslubuyla sonlandırıldığı vurgulanmaktadır. Şeyhin kerameti ve hikâyesi, "güzellikler dolu harman" ve "iyilikler sofrası" olarak tasvir edilmektedir. Farsça manzum kısımda müellif, Cenab-ı Hakk'a her an binlerce kez şükrettiğini ifade eder. Kendi eserlerindeki eksiklik ve kusurların farkındadır. Ancak, insafı ve yüce gönüllü kişilerin hoşgörüsüne sığınarak eserlerinin beğenilmesini umar. Diğer manzum Farsça kısımda kendisini "kara yazılı" biri olarak tanımlar, ama kalemle sayfayı süslediğini söyler. Allah'ın rızasına kavuşma ümidiyle dua eder. Eğer yüce Rab bağışlarsa, şairin değerini bilen kişi olduğunu ifade eder. Nesir kısmında müellifin eserindeki eksiklikleri ve kusurları kabul ettiği, insafı kişilerin hoşgörüsüne sığınarak eserlerinin beğenilmesini umduğu belirtilmektedir. Diğer manzum Farsça kısımda müellif, Allah'ın yardımlarıyla kendi yetersiz eserlerinin bile güzelliklerle süslenebileceğine olan inancını dile getirir. Kendi içindeki sıkıntı ve çaresizliği güçlü bir şekilde ifade eden şair, yine de Cenab-ı Hakk'ın uzaklardan ufukları doldurduğunu belirtir. Daha sonra tarihçilerin Şeyhin rivayetlerine itiraz etmeleri ele alınmaktadır. Abdullah bin Kays el-Hemedânî'nin şahitliğiyle

aktarılan bu rivayetin daha sağlam olduğunu düşünmektedir. Son kısımda Nergisî, eserin güvenilirliğini ispatlamak gibi bir amacının olmadığını, sadece Şeyh'in rivayetini Türkçeye aktarmakla yetindiğini ifade eder. Manzum Farsça kısımda kendisini “günahkâr bir kul” olarak tanımlayan şair, okuyuculardan dua talep ederek eserini sonlandırmıştır (Direkli, 2013, s. 98-102).

Karaçelebizâde Abdülâziz Efendi tarafından kısas-ı enbiya türünde kaleme alınmış olan *Mirâtü's-Safâ*'nın hatime bölümünde kâinatın hocası olarak nitelendirilen Hz. Muhammed'in sahip olduğu sonsuz faziletler, mucizeleri ve kendisine nispet edilen sayısız isim, künye ve lakapların sayılamayacak kadar fazla olduğu ifade edilir. Arapça olarak yüce Allah'ın doğru yola ilettiğini ve O'nun kendisine yeter bir vekil olduğu belirtilmektedir. Bu ifadeler, müellifin Cenab-ı Hakk'a olan derin güven ve tevekkülünü yansıtmaktadır (Benli, 2015, s. 241).

Muhammed b. Muhammed Altıparmak'ın mensur *Yusuf ve Zelihâ* adlı eserinin “Hâtimetü'l-Kitâb min-Özür Taksîri” başlıklı hatime bölümünde Altıparmak Efendi öncelikle kendisini “fakir ve çok günahkâr” olarak tanımlamaktadır. Daha sonra, önceleri sadece dünyevi işlerle meşgul iken, sonradan tasavvuf ilimlerine yöneldiği belirtilmektedir. Bir vaizden dinlediği Yusuf suresi tefsirinin, peygamberlerin bazı günahlardan uzak olduklarına dair görüşünü etkilediği aktarılmaktadır. Yazar, ilk dönemlerde peygamberlerin günah işleyemeyeceklerine inandığını, ancak ilmi derinleştikçe, onların küfürden uzak olduklarını, fakat bazı küçük günahlardan da uzak kalmayabileceklerini kabul ettiğini vurgulamaktadır. Bu konuda ulemanın görüşlerinin de incelendiği ifade edilmektedir. Altıparmak Efendi'nin, peygamberlerin günahları hakkındaki nihai görüşünün, onların kesinlikle küfür ve haktan uzaklaşma gibi büyük günahlardan uzak olduğu, ancak küçük günahların mümkün olabileceği yönünde olduğu aktarılmaktadır. Ayrıca bu konuda Kur'an hükümlerini de incelediğini belirtmektedir. Uzun süre yazamadığı belirtilen Altıparmak Efendi'nin, nihayet H. 1033 senesinde ihtiyarlık gelmesi üzerine tekrar yazmaya başladığı ve bunu bir fırsat olarak gördüğü vurgulanmaktadır. Eserini bu şekilde kaleme aldığı ifade edilen yazar, sonunda âlimlerden eserdeki hataları düzeltmelerini ve hayır dualarını esirgememelerini talep ederek eserini sonlandırmaktadır (Çiftöglü, 2006, s. 565).

Kâtip Çelebi'nin kronolojik bir dünya tarihi olan *Takvîmü't-Tevârîh* adlı eserinin “Hâtîme” başlıklı bölümünde tarih ilmi, gizli ilimleri de içerisinde barındıran ve titiz tarihçiler tarafından meydana gelen olayların derinlemesine incelendiği bir disiplin olarak görülmektedir. İnsan topluluklarının, Hz. Âdem'den günümüze kadar çeşitli sınıflar ve gruplar hâlinde varlık sahnesine çıkarıldığı belirtilmektedir. Bireyler ve toplulukların belirli bir ortalama ömre sahip oldukları, güçlenme ve zayıflama sebeplerinin her iki tarafta da mevcut olduğu ifade edilmektedir. Bireylerin ve toplulukların gelişme, olgunluk ve gerileme dönemlerinin bulunduğu, her evrenin kendine özgü özelliklerinin olduğu ve toplumların gelişim aşamalarında yardımcılarına ve danışmanlarına ihtiyaç duyulduğu aktarılmaktadır. Orta yolu gözeten ve “insanlara yararlı olanı” kollayan adil yöneticilerin, toplumları uzun süre ayakta tutması gerektiği, halkın da Allah'ın lütfu olarak bu tür kişileri yönetici seçtiği vurgulanmaktadır. Toplumsal gerileme döneminde, yöneticilerin ve halkın nitelik kaybına uğradığı, lüks, israf ve eski değerlerin terk edilmesinin çöküşün habercileri olduğu ifade edilmektedir. Toplumların çöküşünün kaçınılmaz olmadığı, ancak adaletsiz, zulmedici ve ilâhi hükümlere uymayan yöneticilerin çöküşü hızlandırdığı, önceden tedbir alınmasının çöküşün önlenmesi açısından önemli olduğu belirtilmektedir. Ayrıca kadın yöneticilere karşı olumsuz bakış açısı dile getirilmiştir. Son olarak Müslüman yöneticiler için şer'î siyasetin akli siyasetten daha üstün olduğu, Kur'an ve sünnete dayalı şer'î siyaset uygulanırsa Allah'ın yardımıyla zafer ve dünya-ahiret mutluluğunun elde edilebileceği vurgulanmaktadır (Başar, 2021, s. 271, 272).

Mustafa Sâfi, *Celâl ü Cemâl Tercümesi*'nin "Hatm-i Kitâb Olinup Cenâb-ı Rabbü'l-Erbâba Şükr ü Senâ ve Hazret-i Pâdşâh-ı Kâm-yâba Nesr ü Nazm ile Medh ü Duâ Olunduğudur" başlıklı hatime bölümünde öncelikle Allah'a sonsuz şükürler ve yüce padişaha övgüler ile dualar yer almaktadır. Yazarın ifadesiyle, her şeye gücü yeten ve mutlak hak olan Allah'a sonsuz şükürler edilmektedir. Zira Allah, bu "günahkâr kul"a, bu harika kitabı ve tercümesini yazma kudretini bahşetmiştir. Sultan Ahmed'in hükmü üzere kaleme alınan bu eser, hikmetli sözleri, mecazları ve hikâyeleriyle benzersizdir. Eserin, derin anlamlar ve doğruluk yolunun sınırlarını içerdiği vurgulanmaktadır. Yazarın temennileri doğrultusunda, kitap cihan padişahı Osmanlı hanedanı için olup Ahmet Han'ın saltanatının sonsuza dek sürmesi ve padişahın beğenisini kazanması ümit edilmektedir. Eserin Türkçe mensur ve manzum olarak tercüme edilmesine, yüce padişahın emirleriyle karar verilmiştir. Şiirlerin çoğu, padişahın beğenisini kazanmayı hedeflemiş, bazı kıymetli mısralar da nazmen çevrilmiştir. Yaklaşık bir yıllık emekle, kusurlarına rağmen güzel bir eser ortaya çıkarıldığı, yedi iklimin padişahı tarafından kabul görmesi ve ilim-irfan sahiplerince uzun yıllar okunması ümit edilmektedir. Hatimenin "der-Hatm-i Kitâb ve Medh-i Pâdşâh-ı Kâm-yâb" başlıklı kırk beyitlik manzum kısmında da Allah'ın lütuf ve yardımıyla bu eserin kaleme alındığı, eserin beyaz sayfasına güzel bir nakış çizildiği ifade edilmektedir. Padişah Ahmed Han, Süleyman Peygamber gibi yüce bir hükümdar olarak övülmede, onun adalet, cömertlik ve ahlâk üstünlüğüne vurgu yapılmaktadır. Padişahın kuvvetli ordusunun düşmanları yendiği, topraklarını genişlettiği anlatılmaktadır. Sonunda, padişahın ömrünün ve saltanatının uzun olması için dua edilmekte, yazarın da padişahın lütuf ve kereminden faydalanması temennisinde bulunmaktadır (Gök, 2020, s. 482-486)

Şeyh Mehmed Mevlevî-i Vâni tarafından münazara türünde kaleme alınan *Münâzara-i Fukarâ*'nın "Hâtme-i Kitâb" başlıklı hatime bölümü müzeyyen nesir üslubuyla manzum-mensur karışık olarak kaleme alınmıştır. Manzum kısımlarda Farsça olarak kaleme alınmış bazı beyitler yer almaktadır. Müellif, hatime bölümüne Allah'a şükür ve onun lütfunun önemini vurgulayarak başlamaktadır. Değerli kabul edilen eserin Allah'ın lütfuyla süslediği ifade edilmekte ve müellifin tanınır olmayı dilemesi anlatılmaktadır. Eserin eleştirisi yapılırken, içeriğindeki karmaşıklık ve üslubundaki bozukluklar değerlendirilmekte ve bir atasözüyle bu durum özetlenmektedir. Yüce ahlaklı insanların kusurları örtmesi ve güzellik kalemiyle eksiklerin giderilmesi beklentisi dile getirilmekte, aynı zamanda yazarın geçmişi ve özeleştirisini de aktarılmaktadır. Eserin değeri ve kıskançlık tehlikesi üzerinde durulurken Allah'ın himayesinde olmanın önemi ve kıskançlığın esere zarar verme riski vurgulanmaktadır. Doğru yolun temsilcilerinin anısını yaşatma amacıyla eserin yazıldığı ve hayırlı eser bırakmanın önemi üzerinde durulmaktadır. Yalnızlığa çekilme arzusu, dünya nimetlerinden uzaklaşma ve Allah'ın takdirine teslim olma fikirleri paragraflar arasında ele alınmaktadır. Son olarak metin geçici dünyanın oyalanmalarının anlamsızlığı ve kalıcı dünyanın önemi üzerinde yoğunlaşmaktadır, özellikle de ahiret yolculuğunun ve gerçek hayatın değerine vurgu yapılmaktadır (Kenar, 2020, s. 148-152).

Şeyhülislâm Hocaşâde Esad Mehmed Efendi tarafından *Gülistân*'a tercüme olarak kaleme alınan *Gül-i Handân*'ın "Hâtme" başlıklı bölümünde, *Gülistân*'ın içeriği, dili ve üslubu, tercümenin kaleme alınma süreci, okuyucudan dua talebi gibi konular ele alınmıştır. Sâdî'nin ifadeleriyle eserin içindeki tüm yazıların ve şiirlerin Sâdî'nin zihninden ve sözlerinden saçılmış inciler olduğu vurgulanmakta ve diğer sanatkarlardan alıntı yapılmaktan kaçınıldığı belirtilmektedir. Sâdî'nin sözleri, sık görüşlü ve kıskanç kişiler tarafından eleştirilmiş olabilir; ancak ileri görüşlü ve açık zihinli kişiler için bu kaynağın çok değerli olduğu ifade edilmiştir. Eserin muhataplarını doğru yola yönlendirmeyi amaçladığı vurgulanmıştır. Okuyuculara ve dua edenlere hayır dileklerinde bulunulmuş; mütercim, okuyucuların ve dua edenlerin günahlarının affını dileyip eserin tercümesine katkı sağlayan hükümdara hayır dualar etmiştir. Uzun ömür ve yaşlılığına kadar hükümdarlık nasip edilmesi için dua etmiştir. Mütercim, bilginler arasında hükümdarın övgüsünün devam etmesini dilerken, şairlere de lütuf gösterilmesi ve

kendisinin de Allah katında kabul görmesini istemektedir. Son kısımda mütercim, tercümenin tamamlanmasının Allah'ın yardımıyla gerçekleştiğine dikkat çekmekte ve eserin tamamlanmış olmasından dolayı Allah'a şükretmektedir (Özdemir, 2011, s. 621-624).

Musa b. Ahmed Antakî'nin *Mirâcnâme*'sinin hatime bölümünde *Mirâcnâme*'nin yazımı Peygamber'in hicretinin bin doksan dördüncü senesinin şaban ayının on üçünde, cumartesi günü tamamlanmıştır. Okuyan bilginler ve önde gelen kişilerin eserde gördükleri hataları düzeltmeleri beklenmektedir. Okuyan ve dinleyenlerin eserin sonunda müellife dua etmeleri istenmiştir. *Mirâcnâme*'de, hadislerden, tefsirlerden ve kıssalardan faydalandığı belirtilmiştir. Hatime Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlere imanı, ahiret gününe ve kadere olan inancı dile getirerek sona ermektedir (Alkan, 2015, s. 204).

XVIII.Yüzyıl

Şeyhî tarafından Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye* adlı eserine zeyl olarak kaleme alınan *Vekâyi'ul-Fuzalâ* adlı eserin "Hâtime" başlıklı hatime bölümünde, eserin tamamlanmış olmasına dair şükür duası ve niyaz ifadesi yer almaktadır. Eserin tamamlanmasının Allah'ın lütfu ve ihsanıyla gerçekleştiğine dair vurgu yapılmıştır. Ayrıca, eserde adı geçen âlim ve din büyüklerinin ruhlarından feyz ve bereket beklenmektedir. Son kısımda ise sultanın saltanatı ve ömrü için bereket ve sultana zaferler temenni edilmiştir (Ekinci, (IV) 2018, s. 3440, 3441).

Nazmîzâde Murtazâ (öl. 1136/1723) tarafından Mercimek Ahmed'in *Kâbusnâme* tercümesinin sadeleştirilmesi olarak kaleme alınan *Kitâb-ı Terceme-i Kâbusnâme*'nin hatime bölümünde Nazmîzâde eserin okuyucusuna ve kendisine bakan herkese, hatta ifadeleri düzeltene ve dönemin diline göre yenileyene yüce Allah'tan rahmet ve lütf diler. Ayrıca, tüm Müslümanlara rahmet ihsan edilmesi ve Hz. Muhammed'in şefaatiyle cennete girmeleri için dua edilir. Metnin sonunda, tercüme ve ifadelerin ikinci kez sadeleştirildiği ve eserin tamamlandığı H. 1117 tarihi belirtilmiştir (Cırcır, 2019, s. 209).

Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi tarafından musikîşinaslara dair tezkire türünde kaleme alınan *Atrabül-Âsâr fi-Tezkireti Urefâil-Edvâr*'in hatimesi secili bir üslupla yazılmış olup övgü içeren manzum bir kısımla başlamıştır. Eserde, bazı şairlerin hakkında yeterli bilgi bulunmadığından mevcut bilgilerin aktarılmış olduğu ve eserin *Atrabül-Âsâr fi-Tezkireti Urefâil-Edvâr* olarak isimlendirildiği ifade edilmiştir. Son kısımda ise Esad Efendi ilim sahiplerinden eserinde bulunan kusurların affedilmesini talep etmektedir. Ayrıca, Farsça kaleme alınan manzum kısımda Esad Efendi konuşmasında ve tabiatında kusurlar olduğunu ifade eder (Yüceışık, 1990, s. 125).

Mehmed Sâlim Efendi tarafından kaleme alınan *Tezkiretü's-Şuarâ*'nın manzum-mensur karışık olarak kaleme alınan "Hâtime" başlıklı bölümünde Allah'a hamd ve şükür, eserdeki eksiklerin mazur görülmesi, eserin tamamlanma tarihi gibi hususlara değinilmektedir. Sâlim Efendi, eserini tamamlamanın sevincini dile getirerek Allah'a sonsuz hamd ve şükürlerini sunmaktadır. Ona göre, bu tezkirede yer alan bilgileri sunan kişiler, dönemlerinde üstün nitelikli eserler vererek yüksek mevkilere ulaşmışlardır. O da bu makam sahiplerinin arasında yer almaktadır, ancak içinde bulunduğu ruhsal durum perişandır. Bununla birlikte, Allah'ın lütfu sayesinde eser tamamlanmıştır. Sâlim Efendi eserde çok uzun bir süreyi kapsayan olayları eksiksiz bir şekilde aktarmanın insan hafızasının sınırlılığından dolayı mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu nedenle, eserde bazı hataların bulunabileceğini kabul etmekte ve âlim kişilerin kendisinin hatalarını düzeltmelerini istemektedir. Manzum kısımda müellif, Allah'a hamd ederek eserini tamamladığını vurgulamaktadır. Kendisinin güçsüz ve yeteneksiz

olduğunu, ancak Allah'ın lütfü sayesinde bu eseri ortaya koyabildiğini ifade etmektedir. On beş beyitlik Padişaha methiye olarak kaleme alınan manzumede Sâlim Efendi onun saltanatı döneminde yaşayan âlimlerin çeşitli eserler verdiklerini ve yüce makamlar elde ettiklerini belirtmektedir. Kendisinin de bu yüce kâpiya geldiğini ve eserine itibar edilmesini, günah ve eksiklerinin örtülmesini dilemektedir. Padişahın iyiliğini gören kişilerin üzüntü içinde kalmayacağı, zira onun bakışının insanlara ilaç olduğu vurgulanmaktadır. Eserini tamamladığını ve hizmetinin sona erdiğini belirtmekte, ayrıca eserin bitiş tarihini de H. 1134 olarak kaydetmektedir (İnce, 2018, s. 473, 474).

Alî'nin mensur bir aşk hikâyesi olan *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-nigîn* adlı eserinin manzum-mensur karışık olarak kaleme alınan hatimesi; "Beyt", "der-Târîh-i Hatime İn Risâle-i Dil-keş" ve "Hâtîme-i Kitâb der-Sitâyîş-i Hazret-i Pâd-Şâh-ı İslâm Halledallâhu Hilâfete-hû İlâ-Yevmi'l-Karâr ve Eyyede'l-Mevlâ bi-Teyîdi'n-Nasri ve Demmerâ A'dâhu bi-Hakki'l-Kur'ân" başlıklarından oluşmaktadır. İlk kısımda dünyanın geçici eğlence ve lezzetlerinden yüz çevrildiği, güzellerin yüzlerinde gerçek bir hakikatin aranıp bulunamadığı, sonunda bu dünyanın tutkularından vazgeçildiği vurgulanmaktadır. Dünyanın vefasız gül bahçesinden ayrılarak ruhların kuşlarının dar ve sıkıntılı bedenlerden kutsal bahçeye uçup gittiği ifade edilmektedir. Zamanın tarihçisi olan akıllı ve bilgili kişilerce, Gevher-Nigîn adıyla anılan kalenin, şu an Filibe olarak anılan şehir olduğu, ayrıca Cihân Şâh ve Şemse Bânû'nun izlerinin de bazı tarihlerde belirtildiği kaydedilmiştir. Anlatıcının sorumluluğu üzerinde durulmuş, bilginin ise Allah katında olduğu vurgulanmıştır. Bu tuhaf hikâye ve şaşırtıcı serüvenden hareketle, dünyanın geçici ve hayalperest bir yer olduğu düşünülüp, kısa ömür içinde dünya lezzetlerine kapılmayıp, faydalı bilgi ve salih amellerle, iyilikle anılmanın gerektiğine işaret edilmiştir. "Der-Târîh-i Hatime İn Risâle-i Dil-keş" başlıklı tarih manzumesinde öncelikle göklerin Yaratıcısı'na hamd ve şükredilir. Allah'ın insana konuşma yeteneği bahsettiği anlatılır ve dilin cennet kapılarının anahtarı kılınması övülür. Allah'ın; her şeye hikmetle son verdiği, gecenin gündüze ve gündüzün geceye dönüşmesini sağladığı belirtilir. Müellif tarafından H. 1116'da bu risalenin tamamlanmasının kendisine nasip edildiğini ifade edilir. "Hâtîme-i Kitâb der-Sitâyîş-i Hazret-i Pâd-Şâh-ı İslâm Halledallâhu Hilâfete-hû İlâ-Yevmi'l-Karâr ve Eyyede'l-Mevlâ bi-Teyîdi'n-Nasri ve Demmerâ A'dâhu bi-Hakki'l-Kur'ân" başlıklı 27 beyitlik methiyede padişah övülmüştür. İlk olarak padişahın mertebe açısından yüceliği vurgulanmaktadır. Padişahın, ülkeyi süsleyen olduğu ve Allah'ın gölgesi olduğu belirtilmektedir. Padişahın kâfirlerin katili ve dinin yardımcısı olduğu ayrıca fasıkların bidatlerine karşı koruyucu ve yüce Kâbe'nin hizmetkârı olduğu vurgulanmaktadır. Dünyada padişahın benzerinin olmadığı, padişahın dergâhının insanlara güvenilir bir sığınak olduğu, emrine doğa unsurları ve önemli tarihî isimlerin bile boyun eğdiği, sadık kullarının üstün niteliklere sahip olduğu ifade edilmektedir. Hatimenin sonunda müellif kendi yetersizliğini ve kusurlarını kabul edip padişahın affını ve lütfunu dileyerek padişahın zaferini ve devletinin devamını Allah'tan niyaz ederek eseri sonlandırmıştır (Arsu, 2020, s. 338-343).

İsmâil Hakkı Bursavî'nin *Kitâbü Müzîli'l-Ahzân* adlı eserinin manzum-mensur karışık olarak kaleme alınan hatimesinde manevi gelişim ve ahlaki olgunluğun önemine dikkat çekilmektedir. Giysi ve süsler sembolik olarak kullanılarak gerçek değerlerin ve anlamların, sembollerin ötesinde olduğu vurgulanmaktadır. Yani, dışsal unsurların ötesinde, içsel, ahlaki ve manevi değerlerin önemine işaret edilmektedir. Bu değerlere sahip olunmadığında, giysilerin veya unvanların bir anlam taşımayacağı ifade edilmektedir. Asıl olan, kişinin ahlakını düzeltmesi ve doğru yolda ilerlemesidir. Bu yol göstericiliğin de Allah'tan geldiği belirtilmektedir. "Nazm" başlıklı manzumede eserin tamamlandığı yer ve tarih hakkında bilgi verilmektedir. Allah'ın yardımıyla her işin mümkün olduğu vurgulanmaktadır. Yazma işleminin başarıyla tamamlandığı ve bu süreçte kullanılan araçların görevlerini tamamladığı anlatılmaktadır. Üsküdar'da kaleme alınan eserin benzersizliği, onun ne kadar değerli ve eşsiz olduğu

ifade edilmektedir. Allah'ı bilen birinin başka bilgiye ihtiyaç duymaması, manevi bilginin yeterliliği ifade edilir. Son olarak kitabın tamamlanmış olmasından dolayı Allah'a hamdedilir ve eserin yazılmasının ilâhi bir yardımla mümkün olduğu vurgulanır (Solaş Yanık, 2022, s. 350).

Mehmed Sâmî'nin *Gül-efşân* adlı *Gülistân* tercümesinin "Hâtîme-i Kitâb-ı Gül-efşân bi-Avni'llâhî'l-Meliki'l-Mennân" başlıklı manzum-mensur hatime bölümündeki manzumede Allah'tan korunma ve temizlik talep edilmekte, manevi anlamda saf kalma arzusu dile getirilmektedir. Gece ve ay metafor olarak kullanılmakta gece karanlığına karşı aydınlığın korunması istenmektedir. Ayrıca, eserin değersiz kişilerin eline düşmemesi, sürekli olarak güzellik ve zarafetinin korunması arzulanmaktadır. Devamında yer alan mensur kısımda Sâdî, *Gülistân* ve *Gül-efşân* adlı eserin yazılışına dair açıklamalarda bulunmuştur. Şeyh Sâdî'nin *Gülistân* adlı eseri ilim ve bilgelik denizinde yüksek bir konumda olan bir şahsiyetin eseridir. Eser, Farsça yazılmış ve derin hikmetlerle dolu öyküler içermektedir. Ancak, bu öykülerin anlamına ulaşmak herkes için kolay olmayabilir. Bu nedenle, eserin Türkçeye tercüme edilmesi talep edilmiş ve böylece daha geniş bir kitleye ulaşması amaçlanmıştır. Ayrıca, *Gül-efşân* adlı eserin gözden geçirilmesi ve eksikliklerin giderilmesi için ilim ehline çağrı yapılmıştır. Son kısımda ise Arapça bir dua manzumesi vardır. Burada mütercim, Allah'ın özür dileyenleri kabul ettiğini ve günahkârları affetmek ve yaralı gönüllere merhem olmak için var olduğunu belirtir. Kendisinin de günahkâr olduğunu ve isyanının fazla olduğunu itiraf eder ancak Allah'ın lütfundan ve bağışlayıcılığında umutludur. Ayrıca, insanların günahlarını bağışlamanın Allah için kolay olduğunu ve O'nun cömertliğinin sonsuz olduğunu ifade eder. Mecazlı bir dille korku kuyusundan cömertlik denizine dönüşen Allah'ın bağışlayıcılığını dile getirir ve dua ederek Allah'tan yardım isteyerek eserini sonlandırır (Uzun, 2021, s. 248, 249).

Dinî tasavvufi içeriğe sahip olan *Vahdetnâme* adlı eserinin hatimesine Muhammed Fethü'l-Maârif, insanların kendilerini duadan unutmamalarını isteyerek başlar. Bu risaleyi yazıp *Vahdetnâme* ismini vererek bir hatıra bırakmayı hedeflemiştir. İnsanların, her mecliste bu risaleyi bir Fatîha ile hatırlamalarını istemektedir. Karşılığında, bu kıymetli sırrı kalplere açıp zihinlere aktaracağını belirtmiştir. Eserin içeriğine dair bilgiler de verilmiştir. Eserde, dünyanın ve ahiretin her zevkine, Allah'ın sırlarına dair bilgiler ve çeşitli gizli ilimler yer almaktadır. Böylece insanların bu bilgilerden mahrum kalmamaları amaçlanmıştır. Hatimenin sonunda, eserin H. 1260'ta yazıldığı belirtilmiştir (Birgören, 2017, s. 806).

Hüseyin Vâiz Kâşîfi'nin Farsça kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli ahlâk ve siyasetname özelliği taşıyan eserinin Osmanzâde Ahmed Tâib tarafından muhtasar tercümesi olan *Ahlâk-ı Ahmedî*'nin "Hâtîme-i Pesend-i İştîmâl / Hayr Duâ-yı Şeh-nîkû Hîsâl" başlıklı manzum-mensur hatimesinde eserin içeriği, eserin yazılış şekli, padişahın övgüsü, padişaha dua konuları işlenmiştir. Eserin, hikmetin ince sırlarını ve makam-mevki sahiplerine dair hakikatleri ve nasihatleri içerdiği belirtilmektedir. Mütercim eserini kısa ve özlü bir şekilde tamamlamış; padişahın ömrü, saltanatı, yüce varlığı ile güç ve kudretine övgüyle sonlandırmıştır. Manzum kısımda güzel sözün değerli bir inciye benzetildiği görülmektedir. Daha sonra Ahmet Han övülmüştür. Hüsrev ve Cem'in yerini, Allah'ın gölgesi olan Ahmed Han almıştır. Bu büyük hükümdardan, insanları hatalardan uzak tutup mutluluklara ulaştırması beklenmektedir. Onun döneminde her gün bayram, her zaman düğün olmalı, müjdelere getirilmelidir. Mütercim, Allah'tan kalem sahiplerinin eserlerini tamamlamasını, padişahların ömrünün uzun olmasını, adalet ve güzelliklerin tüm dünyaya yayılmasını dilemektedir. Farsça kaleme alınan son beyitte ise Allah'tan, yıldızların ve göklerin varlığının daim olması ve büyük hükümdarın adının asla yok olmaması temenni edilmektedir (Turğut, 2019, s. 216-218).

Kebîrîzâde Yüsrî *Pendnâme*'nin hatime bölümünde artık eserindeki güzellikleri ve nasihatlerle dolu kısımları tamamladığını ve duaya geçeceğini ifade etmiştir. Yazılan uzun duada, Allah'ın güzelliklerle örtülmesinden, hatayla sorgulanmamasından, sırları ifşa etmemesinden, affının büyüklüğünden, kederleri gidermesinden, bağışlamasından bahsedilmektedir. Allah'tan eserinin müstahak görülmesini, Peygamber ve Ehl-i Beyt'ine salat etmesini, kendisini ateşle ıslah etmemesini, kendisine layık olmayandan korumasını dilemektedir. Dua, âlemlerin Rabbine hamd ile tamamlanmış ve duada başarının sahibinin yalnızca Allah olduğu vurgulanmıştır. Müellif, Allah'tan kendisine her türlü değerli işlerde yardım etmesini talep etmiştir. Abdurrahmân Yüsrî, eserini güzel nasihatler ve dua ile noktalamış ve tamamlamıştır (Turun, 2019, s. 185).

Uşşâkîzâde'nin *Zeyl-i Şakâik* adlı eserinin manzum-mensur karışık olarak kaleme alınan "Hâtîme" başlıklı kısmında Allah'a övgü ve şükran, hataların ve eksikliklerin affı talebi, eserin tamamlanma tarihi, dua ve temenniler yer almaktadır. Abdurrahman Yüsrî'nin, eserini tamamlarken derin bir şükran ve övgü ile Yüce Allah'a yöneldiği görülür. Allah'ın bereketli kelimeleriyle birlikte fakirane bir hâlde eserin sonuna gelindiği belirtilir. Yüsrî'nin, hatalarının ve eksikliklerinin affedilmesi, güzel bir bakışla örtülmesi ümit edilmektedir. Zira bu eserin, bilgi sahibi kişiler tarafından "Boş sözlerle karşılaştıklarında oradan geçip giderler" anlayışıyla değerlendirileceği ifade edilir. Eserin, mümkün olduğunca haberlere dayalı olarak kaleme alındığı belirtilmekte, ancak hataların olabileceği kabul edilmektedir. Daha sonra Seyyid Fezullah Efendi'nin övgüleri nakledilir. Efendinin devletinin güneşinin bekâ burcunda olduğu, ihsanının nurlarının parladığı, şefkatinin şefaatsi olduğu dile getirilir. Eksik ve kusurların bir araya getirilerek eserin tamamlandığı belirtilir. Umudunun, hoşgörülü bakışlarıyla ayıpların örtülüp kusurların hüner sayılması olarak ifade edilir. Yüsrî'nin, eserinin kabulü için Yüce Allah'a dua ettiği aktarılır. Ardından, arzulanan amaçlara erişmek, devlet kapısından güzel nimetler istemek, şeref ve saltanatta yükselmek için çeşitli temenniler sıralandığı anlatılır. Eserin tamamlanma tarihi 1114 olarak verilir (Ekinci, 2017, s. 1019-1021).

Babadağlı İbrâhim Efendi'nin *Terceme-i Gülistân*'ının "Hâtîmetü'l-Kitâb" başlıklı hatime bölümünde kitabın tamamlanması, kitabın yazım özellikleri, eleştiriler ve kabul görme, okuyucular için dua ve tavsiye konuları ele alınmıştır. *Gülistân* kitabının Allah'ın yardımıyla son bulduğu ifade edilmiştir. Kitabın tamamlandığı, yüce Allah'ın yardımcı olduğu ve yardımının istenildiği vurgulanmıştır. Kitapta, mütercimlerin önceki şairlerin şiirlerinden benzetme yoluyla alıntılar yaptıkları, yani kimsenin sözünün doğrudan kitaba eklenmediği belirtilmiştir. Kişinin kendi eski giysisiyle süslenmesi, başkasından elbise ödünç almaktan daha iyi görülmiştir. Sâdî'nin pek çok sözünün gönle coşku ve heyecan verdiği, ayrıca kitapta ince söz sanatlarının da yer aldığı ifade edilmiştir. Güzel sözden haberi olmayan sığ görüşlülerin, bu incelikler nedeniyle uzun eleştirileri olduğu, ancak gönül sahiplerinin titiz kanaatleri üzere şifa verici hikâye ve nasihatlerin, inci gibi ifadelerin onlara gizli kalmadığı vurgulanmıştır. Öğüdün acı tanesinin incelik balıyla karıştırıldığı, böylece gül bahçesi bekleyenlerin sıkıntı sebebiyle kabul edilme nimetinden mahrum kalmamasının amaçlandığı belirtilmiştir. Mütercim, bu kitabın düzenlenmesi için bir miktar ömrünü harcadığını ifade etmiştir. Eğer kimsenin ilgisi olmazsa ve kabul görmezse, peygamberlerin sadece haberi ulaştırmakla yükümlü olduğu, kabul ettirmekle yükümlü olmadığı aktarılmıştır. Kitaba bakan ve okuyan kişiden, mütercim, çoğaltan ve mütercim için Allah'tan merhamet ve af dilemesini istemiştir (Yiğiz, 2023, s. 337, 338).

XIX. Yüzyıl

Şefkat'in *Tezkîre-i Şuarâ-yı Şefkat-i Bağdâdî*'sindeki "Hâtîme" başlıklı hatime kısmında eserin tamamlanması ve yazılma süreci, müellifin tevazu ifadeleri ve dua yer alır. Zamanının güzel söz

söyleyenleri ve ince fikir sahiplerinin eserlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan güzel bir kitabın sona ermesinden bahsedilmektedir. Şefkat, mübarek bir bölgede ortaya çıkan alimlerin ve bilginlerin hayat hikâyelerini yazmanın ve yüce Allah'ın yardımıyla güzel bir kitap tamamlamanın büyük bir nimet olduğunu ifade etmektedir. Memleketin bilginleri ve erdemli edebiyatçıları da bu kitabın yazılmasındaki çabasını takdir etmektedir. Ancak Şefkat, henüz on yedi yaşında olduğu için kitabında pek çok eksiklik ve kusur bulunabileceğini açıkça kabul etmektedir. Özellikle ince ifadeler, tekrarlı ve karışık ibareler yer alabilecektir. Bu kusurların sadece bilgi eksikliğinden kaynaklandığını belirtmekte ve hevesli bir genç oluşundan dolayı bağışlanmasını umut etmektedir. Ayrıca, seçtiği çağdaş bilgin ve erdemli edebiyatçıların eserlerindeki isabetsizlikler ve hayat hikâyelerindeki eksiklikler nedeniyle oluşan dalgınlık ve unutkanlığının da affedilmesini rica etmektedir. Manzum kısımda Şefkat, kitabının güzelce tamamlanmasını Allah'tan niyaz etmektedir. Kitap yazma çalışmalarına 1293 yılında başladığını belirtmektedir. Gençlik döneminin ham bir ürünü olduğunu kabul ederek kitapta binlerce hata bulunduğunu ifade etmekte ve affedilmesini istemektedir. Şefkat, dünyadaki genel kanunun bu şekilde olduğunu, meyvenin de mevsimsiz düşerse ham olacağını belirtmektedir. Ancak hiçbir varlığı yok etmenin mümkün olmadığını, yüce yaratıcının hikmetinin böyle gerektirdiğini vurgulamaktadır. Bir işaretin varlığın ispatı için gerekli olduğunu, öyle ki torunlar için hayır dua sebebi olması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca, birbirine bağlı devam eden varlıkların varlık âleminde olduğunu ve her şeyin bir sonunun bulunduğunu açıklamaktadır (Kut vd. 2014, s. 82, 83).

Hamâmcızâde Hâfız-ı Maraşî'nin *Velâyetnâme* adlı eserinin manzum hatime kısmında eserin sona erdiği belirtilmektedir. Müellif, mükâfat almayı ümit ettiğini dile getirmektedir. Eserini H. 1278'de tamamladığını belirtmekte ve kendi isminin bilinmediğini ifade etmektedir. Ancak, yazdığı bu hatırayı dünyada kendisinden sonra kalması için aktardığını vurgulamaktadır. Yazar, okuyuculardan kendisini hayırla anmalarını, Hakk'ın da onları korkudan uzak tutmasını dilemektedir. Ayrıca, okunanların anlaşılır olmasını, yazarın ruhuna Fatiha olmasını temenni etmektedir. Son olarak kitabı yazdıran kişinin ruhuna bin selam göndererek kitabının sona erdiğini belirtmektedir. Genel olarak metinde yazarın tevazuu, umut ve duaları ön plana çıkmaktadır. Edilgen bir dil kullanarak kitabının sonunda ulaştığı noktayı ve okuyucular için temennilerini dile getirmektedir (Bolat, 2020, s. 306-307).

Kadızcâde Mehmed Tâhir Efendi (öl. 1252/1838), *Risâle-i Nûriyye*'nin hatime bölümünde Allah Teâlâ hazretlerinden, tarikat yoluna girmiş olan gönül kardeşlerine bu zevki (kitaptaki bilgileri ve anlayışı) ulaştırmasını niyaz etmektedir. Efendisi ve şeyhi Seyyid Abdülkâdir Geylânî'nin hürmetine, Allah'ın onun yüce anlayışını kendilerine nasip etmesini dilemektedir. Allah'ın yardımıyla kitabın tamamlandığını belirtmektedir. Allah'ın yardımını, şeyhinin hürmetini ve okuyucularının hidayetini ön plana çıkarmaktadır (Bayrak, 2017, s. 127).

Mehmed Fahreddîn Bursavî'nin *Gülzâr-ı İrfân* adlı eserinin "Hâtimetü'l-Kitâb" başlıklı kısmı müzeyyen nesir üslubuyla kaleme alınmıştır. Metnin başında, kâinata şifa olan yüce Allah'ın yardımı, evliyaların desteği ve bütün varlıkları düzene sokan ilâhi güç vurgulanmıştır. Ardından, dönemin padişahı Sultan Abdülmecid Han'a derin bir saygı ve bağlılık ifade edilmiştir. Sultan Abdülmecid Han, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak tanımlanmış, adalet ve merhameti övülmüş ve saltanatının ebedî olması için dua edilmiştir. Bursa'nın bela ve sıkıntılardan uzak tutulmasında ve faziletli vakıfların kurulmasında büyük katkısı olan Seyyid Şeyh Mehmed Enârî Hazretlerine atıfta bulunur. Yazar, kendi hata ve kusurlarının affedilmesini dileyerek okuyuculardan anlayış ve yardım bekler. Metinde eserin tazeliği ve şanın korunması için dua edilir (Güzel, 2021, s. 826-830).

Mehmed Sirâceddîn'in *Mecma-i Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ* adlı eserinin hatimesinde müellifin iç

dünyasındaki manevi dönüşümü ve eriştiği hakikatleri dile getirdiği tasavvufi bir manzume yer almaktadır. Nihayet aranan gerçeğe erişildiği, bu sayede içindeki maksadın ortaya çıktığı, yaşanan iç sıkıntılarının sona erdiği gibi ifadeler manevi arayışın, içsel dönüşümün ve nihayetinde hakikate ermenin coşkusunu ve sevincini ifade etmektedir (Arslan, 2018, s. 94).

Fehim Süleymân tarafından kaleme alınmış, tezkire türünde telif-tercüme bir eser olan *Sefînetü’ş-Şuarâ*’nın hatimesinde eserin adının *Sefînetü’ş-Şuarâ* olduğu, mübarek ve uğurlu bir zamanda ortaya çıktığı belirtilmektedir. Eserin, gönlü dinlendiren bir eser olduğu vurgulanmaktadır. Müellifin, eserdeki âciz hatalar ve yanlışlar için değerli âlimlerden af ve müsamaha talep ettiği görülmektedir. Son kısımda bulunan “Târîh-i Hitâm li-Mütercimihî” ve “Târîh-i Diğêr li-Mütercimihî” başlıklı iki tarih manzumesinde, eserde hüner erbabının isimleri ve ediplerin erdemli hallerinin kaydedildiği belirtilmektedir. Ayrıca eserin *Sefînetü’ş-Şuarâ* adıyla anıldığı da vurgulanmaktadır. Son kısımda eserin, Allah’ın lütuf ve fazlıyla tamamlandığı belirtilmektedir (Şahin, 1996, s. 331-335).

Mehmed Rifat’ın *Zübdetü’l-Münşeat* adlı eserinin hatime bölümü müzeyyen ve mecazlı bir üslupla kaleme alınmıştır. Müellif eseri, hamisinin talebi üzerine kaleme aldığını, hamisine olan yakın bağını ve ondan ayrı kaldığı için duyduğu hasreti, eser vesilesiyle kavuşma ümidini duygusal bir anlatımla dile getirmektedir. Ayrıca, *Zübdetü’l-Münşeat*’ın yazım süreci detaylı biçimde anlatılmaktadır. Ayrıca dönemin âlimlerinden Kerkükî Abdullâh Sâfi Efendi’nin eserin tamamlanmasına dair tarih manzumesi bulunmaktadır. Tarih manzumesinde Rifat Efendi Efendi’nin eseri “dürr-i mensûr” olarak nitelenmektedir. Eserin, güzel ifade tarzı ile öne çıktığı vurgulanmaktadır. Bu inşa eseri, diğêr inşa yazarlarına güzel ve akıcı söz (fesahat) dersi vermektedir. Yani eserin edebî değeri ve etkileyiciliği ön plana çıkarılmaktadır. Eserin faydalı ve özlü olduğu belirtilerek basılıp yayınlanması tavsiye edilir (Şeker, 2023, s. 90).

Varnalı Süleyman Vehbî Efendi tarafından fetihname türünde kaleme alınan *Risâle-i Fezâilü’l-Gâzî ve’ş-Şühedâ fi-Tafsîl-i Beyân-ı Hasâisi’l-Gazâ* adlı eserin hatimesinde, müellif eserin konusunu değerlendirerek, eserin önemine dikkat çeker. Müellif, bu risaleyi insanların yanlarında taşıması, boş vakitlerinde ve dost meclislerinde, mekân sınırlaması olmaksızın okumaları gerektiğini belirtir. Ayrıca, askerî taburlardaki neferlere bu risalenin birer nüshasının verilmesi ve onların daha iyi anlaması için özel çaba gösterilmesi gerektiğini vurgular. Bu sayede askerler; cihat, gazâ, gazilik ve şehadetin önemini daha ayrıntılı olarak öğrenme fırsatını bulacaklardır. Bu bilgi ve anlayış sayesinde, askerler savaşın tehlikelerinden korkmayacak, aksine cengâverlik ruhuyla cephenin en önünde savaşmak için cesaretleneceklerdir (Demir, 2019, s. 27). Son kısımda Arapça dua edilir. Peygamberlerin efendisi hürmetine Allah’tan yardım istenir. Fâtîha suresinin sırrı ve Kur’an-ı Kerîm’in, Tâhâ ve Yâsîn surelerinin hürmetine dua edilir. Bütün peygamberlere selam gönderilip âlemlerin Rabbi olan Allah’a hamd edilerek bitirilir (Demir, 2019, s. 86, 87).

Dâniş Ahmed Efendi (öl. 1316/1898)’nin *Dest-âvîz-i Dâniş*’inin hatimesinde eserin adı *Dest-âvîz* olarak zikredilmiş ve Sultan II. Abdülhamid zamanında tercüme edildiği belirtilmiştir. Ayrıca, Allah’tan sultanın halifeliğinin ve sağlığının sürekli kılınması için dua edilerek eserin H. 1313 tarihinde tamamlandığı ifade edilmiştir (Başçetin, 2020, s. 520).

Sonuç

Taranan 180 kadar mensur eserin 100’e yakınında hatime bölümü bulunmaktadır. Bu durum bize hatimelerin eserlerde zorunlu bölümlerden biri olmadığını lakin bu bölümlerin müellifler tarafından

önemsendiğini ve hatimeyle eseri tamamlamanın daha yaygın olduğunu göstermektedir. Mensur eserlerin sayısının artmasıyla birlikte en fazla hatimenin XVI. yüzyılda kaleme alındığı görülmektedir. Yine XVI. yüzyıldan itibaren hatime bölümlerinin de uzadığı görülmektedir.

Hatime bölümleri, Osmanlı edebiyatında eserlerin tamamlanma ve sona erdirilme sürecine dair önemli bir işlev üstlenir. Bu bölümler, yazarların manevî, kültürel, sosyal ve edebî değerlendirmeler yaparak eserlerini sonlandırdıkları kısımlar olarak dikkat çeker. Hatime bölümlerinde işlenen başlıca konular şunlardır: Eserin yazılış amacı ve şekli, Allah'a ve Peygamberlere şükür ve dua, Hz. Peygamber'e salat u selam, padişahlara ve önemli şahsiyetlere övgü ve dua, eserin kaynakları ve içeriği hakkında bilgi, okuyuculardan dua ve eserdeki kusurlar için hoşgörü talebi, hataların düzeltilmesi, esere müdahale edilmemesi, eserin tamamlanma tarihi ve yeri.

Hatime bölümlerinde genellikle eserin yazılış sebebi ve şekli hakkında bilgi verilir. Yazarlar, eserlerini hangi niyetlerle kaleme aldıklarını, eserde hangi konuları ele aldıklarını ve eserin yazım sürecinde ne tür yöntemler kullandıklarını açıklarlar. Eserin yazılış sürecinde karşılaşılan zorluklar, harcanan emek, eserin niteliği ve içeriği hakkında ayrıntılı bilgiler sunulur. Bu açıklamalar, eserin değerini ve önemini okuyuculara aktarma amacı taşır.

Hatime bölümlerinin en belirgin özelliklerinden biri, Allah'a ve peygamberlere yönelik şükür ve dua ifadeleridir. Yazarlar, eserin tamamlanmasını Allah'ın yardımı ve lütfu ile gerçekleştirdiklerini belirtirler. Bu bağlamda, Allah'a hamd ve şükredilirken, Hz. Muhammed ve diğer peygamberlere salat u selam gönderilir. Ayrıca, eserin dini içeriği ve manevi boyutları vurgulanarak okuyucuların eseri okurken manevi bir atmosferde olmaları sağlanır.

Hatime bölümlerinde, eserin himaye edilmesini ve kabul görmesini sağlamak amacıyla padişahlara ve önemli şahsiyetlere yönelik övgüler ve dualar yer alır. Padişahlar, adaletleri, cömertlikleri ve yönetim becerileri ile övülür ve uzun ömürlü olmaları, başarılı ve sağlıklı bir hayat sürmeleri için dualar edilir. Bu övgüler, padişahın esere verdiği destek ve eserin himaye edilmesinin önemine dikkat çeker.

Eserin kaynakları, kullanılan yöntemler ve eserin içeriği hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi de hatime bölümlerinin önemli bir özelliğidir. Yazarlar, eserlerini hangi kaynaklardan yararlanarak yazdıklarını ve bu kaynakların güvenilirliğini belirtirler. Eserin içeriği ve konuları hakkında bilgi verilerek okuyuculara eserin derin anlamları ve mesajları aktarılır. Bu bilgiler, eserin ilmî ve edebî değerini vurgulamak amacı taşır.

Hatime bölümlerinde sıkça rastlanan bir diğer konu, okuyuculardan dua ve hoşgörü talebidir. Sanatkârlar, eserin eksiklikleri ve kusurlarının olabileceğini kabul eder ve okuyuculardan bu kusurları hoşgörü ile karşılamalarını ve düzeltmelerini isterler. Öte yandan eserin kabul görmesi ve uzun yıllar okunması, muhafaza edilmesi ve müdahale edilmemesi temennisinde de bulunulur. Okuyuculardan, yazar için hayır dua etmeleri ve eserin değerini anlamaları beklenir. Esere müdahale edilmemesi sadece Burgâzi'nin *Fütüvvetname*'sinde yer almaktadır. Diğer hatimelerde ise hataların düzeltilmesi ve hoş görülmesi temenni edilir.

Hatime bölümlerinde, eserin tamamlanma tarihi ve yeri hakkında da bilgi verilir. Bu bilgiler, eserin tarihsel bağlamını ve yazıldığı dönemi anlamak açısından önemlidir. Eserin hangi koşullar altında ve ne zaman tamamlandığı belirtilerek eserin tarihsel ve kültürel bağlamı okuyuculara sunulur.

Sonuç olarak Osmanlı edebiyatında hatime bölümleri müellifin kendine, esere, edebî ortama,

okuyucuya, memduha, Allah'a, Hz. Peygamber'e dair duygusal ve edebî bir özet sunduğu bölümlerdir. Bu bağlamda hatime bölümleri tıpkı mukaddime bölümleri gibi Osmanlı edebî geleneğinin önemli bir parçası olarak müelliflerin, temel olarak kendi duygu, düşünce ve istekleri için kaleme aldıkları bir bölüm olup Allah, Hz. Peygamber ve okuyucularla manevi bir bağ kurdukları mühim bölümlerdir.

Kaynakça

- Akçay, G. (2013). *Mustafa Refî'a -Berg-i Dervîşân Feridüddin Attâr'ın Pendnâme'sinin şerhi (Karşılaştırmalı İnceleme- Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Akman, Ö. B. (2023). 15. Yüzyıl Mesnevilerinin Hâtîme Bölümleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Türklük Bilimi Araştırmaları* (54), 29-47.
- Alkan, K. (2017). *Türk Edebiyatında Mensur Mi'râcnâmeler ve Musa b. Ahmed Antakî'nin Mensur Mi'râcnâmesi (İnceleme- Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Alp, G. (2020). *İbrahim b. Ahmed el-Amâsî'nin Terceme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye'si (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Altınay, İ. (2019). *Mostarlı Fevzî'nin Bülbülîstân'ı (Metin İnceleme Tercüme Transkripsiyon)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Altuğ, M. (2014). 16. Yüzyıla Ait Figani'nin İskendernamesi Üzerinde Bir Sentaks İncelemesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Altun, N. (1996). *Erzurumlu Darîr'in Fütûhu's-Şâm Tercümesi Giriş-Metin Açıklamalı Dizin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Altuner, N. Ü. (1989). *Safaî ve Tezkiresi, İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Arslan, M. (2018). *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*. Ankara: Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- Arsu, Ö. (2020). *Ali'nin Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-nigîn'i (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Apaydın, B. (2022). *Hadâ'iku's-Şakâ'ik Mecdî'nin Şakâ'ik Tercümesi* (ed. Derya Örs). Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Atasoy, F. Ç. (2019). *Firdevsi-i Tavîl'in Hayât ü Memât Adlı Eseri: Tahlil ve Metin*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Atila, M. (2019). *Muslihuddîn Mustafâ Sürûrî Şerh-i Divân-ı Hâfız (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Atılğan, D. (2021). *Ahmed Râsîh'in Bürûcü'n-Nücûm'u*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Başar, O. S. (2021). *Kâtip Çelebi'nin Takvîmü't-Tevârîh'i (Metin-İnceleme)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bayrak, M. (2017). *Kadızaâde Mehmed Tahir Efendi'nin Risâle-i Nûriyye Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Bayram, F. (2016). *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî Ebû İshâk İbrâhîm Kâzerûnî'nin Menâkıbı Şevkî Çelebi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Behzad, S. (2017). *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Mahzenül-Esrâr (İnceleme-Tenkitli Metin-Özel İsimler Sözlüğü)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Benli, Ş. (2015). *Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Mir'âtu's-Safâ'si (Tenkitli Metin – İnceleme)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Birgören, H. (2017). *Muhammed Fethül-Maârifin Mensur Vahdetnâmesi İnceleme-Tenkitli Metin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Birgül, M. (2021). *Hâkim Mehmed Efendi'nin "Hecsu'l-Hâcis ve Hemsü'v-Nâ'is" Adlı Lûgati (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Bolat, F. (2020). *Hamâmıczâde Hâfız-ı Mar'aşî Velâyetnâme İnceleme-Çeviri Yazı-İndeks*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sütçü İmam Üniversitesi, Maraş.
- Buçukçu, Z. (2017). *Mahmud bin Kadı-i Manyas'ın 'Acebül-Üccab Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Dizini*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Bugan, F. (2020). *Sürûrî Terceme-i Zahîretül-Mülûk (İnceleme-Tenkitli Metin-Özel Adlar Dizini)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Can, Ö. F. (2018). *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke Haremeyn Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler

Kurumu Başkanlığı.

- Canım, R. (2018). *Lâtîfî Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (Tenkitli Metin)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Cırcır, H. (2019). *Nazmîzâde Murtazâ'nın Kitâb-ı Terceme-i Kâbüsnâme'si (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Çağlayan, N. (2016). *Mehmed Hafid ed-Dürerü'l-Müntehabâtü'l-Mensûre fî-İslâhi'l-Galatâtî'l-Meşhûre (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Çağlayan, N. (2016). *Mehmed Hafid Ed-Dürerü'l-Müntehabâtü'l-Mensûre Fî-İslâhi'l-Galatâtî'l-Meşhûre (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Çakroğlu, T. O. (2012). *İsmail Hakkı Bursevî'nin "Şerh-i Pend-i Attâr" (Attâr'ın Pendnâme'sinin Açıklaması) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme ve Attâr'ın Pendnâme'si ile Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Çiftçi, Ö. (2017). *Eser Adı: Fatîm Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr) Müellifi: Fatîm Davud*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Çiftçoğlu, A. (2006). *Muhammed B. Muhammed Altıparmak'ın Mensur Yusuf ve Zeliha'sı Transkripsiyonlu Metin - İnceleme - Sözlük*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Demir, E. (2019). *Varnalı Süleyman Vehbî Efendi'nin Risâle-i Fezâ'ilü'l-Gâzî ve's-Şühedâ fî-Tafsîl-i Beyân-ı Hasâ'isi'l-Gazâ'sı (İnceleme, Çeviri Yazı, Sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul.
- Direkli, İ. (2013). *El-Akvâlül-Müselleme Fi-Gazâvâtî'l-Mesleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.
- Duman, F. (2019). *Klâsik Türk Edebiyatı'nda Fetihnâme Geleneği ve Sâfi Mustafa Efendi'nin Cihâdnâme'si: İnceleme-Metin*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Durmuş, İ. (2000). İntihâ. *TDVİA* (C. 22, 346-347). İstanbul: TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. (2020). Mukaddime. *TDVİA* (31, 115-117). Ankara: TDV Yayınları.
- Dündar, H. (2006). *Rahimîzâde İbrahim (Harîmî) Çavuş'un Gence Fetihnamesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Kritzasyonu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Ekinci, R. (2017). *Zeyl-i Şakâ'ik Uşşâkîzâde'nin Şakâ'ik Zeyli*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Ekinci, R. (2018). *Vekâyi'u'l-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)* (Cilt IV). (ed. Derya Örs). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Ekinci, R. (2021). *ed-Devhatü'l-Irfâniyye fî Ravzati Ulemâ'î'l-Osmâniyye Habîbî'nin Şakâ'ik Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Erbaş, N. (2023). *Ahsenü'l-Haber min-Kelâmi Seyyidi'l-Beşer (Şa'bânzâde Abdullâh Vâsif Efendi) [İnceleme-Metin-Sözlük]*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Erdem, S. (2019). *Abdullah İbn Ali-yi Nasrullahî Zübdetü'l-Âsâr (Metin-İnceleme-Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Erdem, S. Ü., & Başçetin, M. Y. (2020). *Yavuz Sultan Selim Divanı Şerhi (Dest-âvîz-i dâniş-Dâniş Ahmed Efendi)*. Ankara: Gece Kitabevi.
- Erkan, A. (2010). *Mâ-hazâr Adlı Pendnâme Şerhinin Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- Erkan, M. (1986). *Siretü'n-nebî: Tercümetü'z-Zarîr*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gemici, N. (2022). *Hulâsatü'l-Ahbâr Semhûdî'nin Medine Tarihinin Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Göçmen, C. (2009). *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Heft Meclisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Gök, Ö. (2020). *Mustafa Sâfi'nin Celâl ü Cemâl Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Gök, T. (2014). *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

- Gökgöz, Y. (2021). *Mustafa b. Ahmed el-Bosnevî'nin Zübdetü's-Şürûhi't-Türkiyye'si (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Göksel, A. (1983). *The Surname of Abdî As a Sample of Old Turkish Prose*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Güler, Ö. F. (2023). *Şerh-i Manzûme-i İshak Efendi (Şerhu Nazmi'l-Le'âli) (İnceleme-Metin)*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık.
- Gümüş, Z. (2006). *Pîrî Paşazâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâki Tuhfe-i Mîr [Tuhfe-i Şâhidî Şerhi] (İnceleme-Tenkitli Metin- Sözlük-Tıpkıbasım)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Gündoğdu, S. (2019). *Senâî Mehmed Efendi'nin Abdurrahman Câmî'ye Ait Şevâhidü'n-Nübüvve İsimli Eserinin Tercümesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Güngör, Ş. (1987). *Hadikatü's-Sü'eda*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güven, Ö. (2019). *Kitâb-ı Esrârü'l-Ârifîn: Dil İncelemesi-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Güzel, B. (2021). *Mehmed Fahreddin Bursavi ve Gülzâr-ı İrfân İsimli Biyografik Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Hacımüftüoğlu, N. (1992). Berâat-ı İstihlâl. *TDVİA* (4, 470.) İstanbul: TDV Yayınları.
- İnan, G. (2019). *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561) (İnceleme - Tenkitli Metin) Matrakçı Nasuh (Ö. 1560'tan Sonra)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- İnce, A. (2018). *Mîrzâzâde Mehmed Sâlim Efendi Tezkiretü's-Şu'arâ (İnceleme - Metin)*. Ankara: Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- İrfanoğlu, T. (2013). *Füyûzî'nin Makbûl Der Hâl-i Huyûl Adli Baytarnâmesi (Giriş -Tenkitli Metin - Dizin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- İstek, E., & Türklü, M. E. (2017). Osmanlı Kroniklerinde Mukaddime Geleneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (27), s. 952-982.
- Kaçar, M., Karşlı, İ., & Akdağ, A. (2020). *Tercüme-i İzânetü'l-edeb İzahlı ve Örnekli Belagat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kalkışım, M. (1988). *Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i Dil İncelemesi Transkripsiyonlu Metin ve İndeks*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kaplan, B. (2015). *Rûşenînâme: Şerh-i Ebyât-ı Rûşenî (İnceleme - Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Karagöz, E. (2019). *Şerh-i İbârât Şerhu'l-Ukûdi'l-Lü'lü'yye fi Tarîki's-Sâdeti'l-Mevleviyye Mevlevîlik, Mûsikî ve Semâ'*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kartal, A. (2001). Türkçe Mesnevilerin Tertip Özellikleri. *Bilgi* (19), 69-119.
- Kartal, A. (2018). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi - Türk Edebiyatında Mesnevî*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Kâsım b. Mahmûd karahisârî. (2020). *İrşâdü'l-Mürîd İle'l-Murâd Mirsâdü'l-İbâd Tercümesi (İnceleme - Tenkitli Metin)*. (ed. A. Azmi Bilgin - Fakirullah Yıldız). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kaya, F. E. (2010). *Mesnevilerin Dibace, Sebeb-i Telif, Hatime Bölümlerinde Edebiyat Eleştirisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kenar, B. (2020). *Şeyh Mehmed Mevlevî-i Vâni'nin Münâzara-i Fukarâ'sı (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Keskin, B. (1998). *Selîmnâme (İshak b. İbrahim)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- Keskin, G. (2020). *Tuhfetü'l-Mülûk (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.
- Kılıç, F. (2017). *Şefkat Tezkiresi (Tezkire-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî)*. Ankara: Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- Kırbaç, S. (1999). *Hayatü'l - Hayevan tercümesi: Giriş, inceleme, metin, dizin - sözlük*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Kırımlı, H. (2019). *Hoşyar Kadın ve Siyer-i Nebî Adlı Eseri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara

Üniversitesi, İstanbul.

- Kocabey, A. Ö. (2023). *Türk Edebiyatında Fazilet-nâmeler ve Seyyid Alâeddin'in Cevâmi'ü'l-Fezâ'il fi Mesâcidi'l-Kabâ'il'i (Metin-İnceleme)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Koşık, H. S. (2017). *Bâki'nin el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke): İnceleme-Tenkitli Metin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Kut, G., Öğmen, M., & Demir, A. (2014). *Mir'âtü'l-Fevâ'id Fî Terâcimi Meşâhîri Âmid - Mukaddime Diyarbakır Ulemâ ve Eşrâfi - Mukaddime (Cilt 2)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kütük, R., & Turan, L. (2011). Mesnevilerin Sebeb-i Telif ve Hâtîme Bölümlerini Türk Edebiyatı Kaynağı Olarak Okumak. (ed. Hatice Aynur vd.) içinde, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VI: Mesnevi: Hikâyenin Şiiri* (s. 221-230). İstanbul: Turkuaz.
- Melhem, S. (2020). *Himmetzâde Abdî, Şerh-i Bazı Kasâ'id-i Urfî (Tenkitli Metin- İnceleme)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Nergiz, F. (2018). *Abdurrahman Gubârî'nin Mesâhatnâmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Onuş, M. U. (2018). *Mî'râcü'l-eyâle Âşık Çelebi'nin Siyâsetnâmesi Âşık Çelebi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Önler, S. (2021). *Bahkesirli Râsih Ahmed Bey-Bülğatü'l-Ahbâb (Metin-Dil İncelemesi-Sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Özçelik, K. (2022). *Ravzatü's-Şühedâ Tercümesi*. Ankara: TDK.
- Özdemir, M. (2011). *Türk Edebiyatında Gülistân Tercümeleri ve 17. Yüzyıl Yazarlarından Hocazâde Es'ad Mehmed Efendi'nin Gül-i Handân (Terceme-i Gülistân)'ı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Özer, Z. (2015). *Cevheretü'l-bidâye ve Dürretü'n-nihâye (İnceleme-Metin-Sözlük) Cilt I-II*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özkan, F. H. (2011). *Bostanzade Yahya Gül-i Sad-Berg (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Öztürk, Z. (2022). *Neticetü's-Sülûk Fî-Nasihati'l-Mülûk (Metin İncelemesi-Tenkitli Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Sakar, E. (2016). *Abdülmeccid b. Nasuh Tosyevî ve Matlab-ı A'lâ Adlı Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Sel, G. Ö. (2020). *Hüseyin Kelevî ve Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- Severcan, Ş. (1988). *Keşfi'nin Selimnâmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Seyf-i Serâyî. (1989). *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*. (ed. Ali Fehmi Karamanlıoğlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Solmaz, S. (2009). *Gülşen-i Şu'arâ (Bağdath Ahdi)*. Denizli: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Sönmez, F. (2021). *Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'nin Şevâhidü'n-Nübüvve Tercümesi (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Sucu, N. (2004). *Sâlim, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve "Rind ü Zâhid" Tercümesi (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Süer, A. (2023). *Cemâleddin Hulvî'nin Lemezât-ı Hulviyye Ez-Lemeât-ı Ulviyye İsimli Eseri (Tahkik)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Sürgit, A. (2020). *Seyyid Muhammed Ma'rîfi'nin Risâle-i Âdâb ve Tarikatnâme-i Fethü'l-Ma'ârif Adlı Eseri (Metin-İnceleme)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şahin, B. (1996). *Fehim Süleymân'ın Sefinetü's-Şu'arâsı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Şahin, M. (2015). *Eski Türk Edebiyatında Mensur Yûsuf u Züleyhâ Hikâyeleri ve Muhammed b. İbrahim'in Yûsuf u Züleyhâ'sı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.

- Şeker, M. (2023). *Mehmed Rif'at'ın Zübdetü'l-Münşe'ât'ı (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Şemseddin Sami. (H. 1317). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Şimşek, E. (2020). *Vâhidî'nin Saâdetnâme'si (İnceleme-metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Tan, H. F. (2021). *Süleyman Nahîfî'nin Ravzatü's-Safâ Fî Şireti'l-Mustafâ Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitletli Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Toska, Z. (1989). *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesud Çevirisi (2 cilt)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Töre, E. (2021). Anadolu Sahası Türkçe Mesnevî Şerhlerinin Yazılış Sebepleri. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17(61), s. 232-250.
- Turğut, M. (2019). *Osmanzâde Ahmed Tâib'in Ahlak-ı Ahmedi İsimli Eseri (İnceleme-Metin-İndeks)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Turun, A. (2019). *Pendnâme-i Kebîrizâde Yüsrî (İnceleme- Metin- Sözlük)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Uysal, A. (2021). *Mühürdâr Ali Efendi'nin Vak'anâme-i Ca'fer Paşa Koca Cafer Paşa'nın Serhad Yılları (1688-1697)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Uzun, S. (2021). *Mehmed Sâmî'nin Gül-Efşân Adlı Gülistân Tercümesi (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Ünlü, O. (2008). *Cinânî'nin Bedâiyü'l-âsâr'ı İnceleme ve Metin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- Ünver, İ. (1986). Mesnevi, Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri). *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. s. 430-563.
- Yağcı, S. N. (2022). *Abdülbâkî Ârif Efendi ve Siyer-i Nebî'si*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Yanık, S. K. (2022). *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbü Müzîlî-Ahzân'ı ve İncelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yeşilkaya, K. (2021). *Şeyhülislâm Hocaâde Es'ad Mehmed Efendi'nin Fezâ'il-i Cum'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yiğiz, U. (2023). *Babadağlı İbrâhîm Efendi ve Terceme-i Gülistân Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Yılmaz, K. (2006). *Burgâzi Fütüvvetname Dil İncelemesi-Metin-Sözlük*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Yilter, S. (2016). *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (VI. Cilt) (inceleme-Tenkitletli Metin-Sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Yüceışık, Z. S. (1990). *Şeyhülislam Esat Efendi Atrabü'l-asar fi Tezkireti Urefai'l-Edvar (Giriş-Metin-Tercüme-Terimler-Dil Notları)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yüceol, M. Ö. (1994). *Gelibolu Mustafa Ali'nin Hilvetü'r-ricali (metin-gramer-dizin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Zavotçu, G. (2017). *Rızâ Tezkiresi*. Ankara: Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- Kur'an-ı Kerim - Diyanet İşleri Başkanlığı: <https://kuran.diyanet.gov.tr>, [Erişim tarihi: 01.04. 2024].